

Makt, frihet og subjektivitet hos Michel Foucault

**Mastergradsoppgave i filosofi (FILO350)
Institutt for filosofi og førstesemesterstudier,
Universitet i Bergen
Vår 2010**

**Simen Aardal Ulsaker
Studentnummer: 165559**

Veileder: Arild Utaker

Førord

Først og fremst vil jeg takke Arild Utaker for hans tålmodige og engasjerte veiledning. Dernest takkes Ingrid Grønli Åm, Eirik Høyer Leivestad og Anne Arnesen Mørch for lesing, kommentarer og korrekturer.

Simen Aardal Ulsaker

Bergen, mai 2010

Innhold

Forord.....	2
Innledning	4
Kapittel 1 Disiplinens mikromakt: produksjon av individ.....	6
1.1 Masse, individ og det differensierte rom	6
1.2 Objektivisering og normalisering	8
1.3 Den disiplinerte subjektivisering	11
Kapittel 2 Styring, autonomi og selvregulering.....	15
2.1 Statsregjering som styring av mennesker	15
2.2 Disiplin og regulering	18
2.3 <i>Laissez-faire</i> og liberalisme	20
2.4 Den liberale styringsrasjonalitet: makt, frihet og subjektivitet	24
Kapittel 3 Nyliberal styringsrasjonalitet og det økonomiske subjekt	28
3.1 Liberalismens forvandlinger	28
3.2 Nyliberalismens økonomiske subjekt – økonomi som handlingsteori	29
3.3 Nyliberal styringsrasjonalitet	32
Kapittel 4 Vendingen mot antikken.....	38
4.1 Antikkens eksistenskunst – frihetens dannelse.....	40
4.2 Subjektivisering og makt.....	44
Kapittel 5 Kritikk, frihet og det filosofiske etos	51
5.1 Generaliseringens farer.....	52
5.2 Undertrykkelse og frigjøring.....	62
5.3 Kritikk som filosofisk etos	71
5.4 Avslutning	77
Litteraturliste.....	79
Abstract	82
Pensumliste	84

Innledning

Makt, frihet og subjektivitet forstås ofte som avgrensede størrelser. Forbindelsene mellom makt på den ene siden og frihet og subjekt på den andre, anses å være av ytre og gjensidig begrensende karakter. Makten er grensen for subjektets utfoldelse. Subjektet – med dets interesser, begjær, målsetninger og ønsker – er det makten står overfor, det makten frustrerer, hemmer eller undertrykker. Makt er noe subjektet møter, noe det lar seg underkaste, flykter fra eller kjemper mot. Frihet forstås som mellomrommet mellom makten og subjektet, det rommet for subjektets utfoldelse makten lar være. Alt i alt: Makt forstås som grensedragning for subjektets frihet.

Jeg vil i denne oppgaven problematisere denne forestillingen med utgangspunkt i Michel Foucaults filosofi. Omvendt vil jeg lese Foucaults tekster ut fra sammenstillingen av makt, frihet og subjektivitet. I det første kapittelet tar jeg for meg relasjonene mellom makt, frihet og subjektivitet i det disiplinære regimet Foucault beskriver i *Overvåkning og straff*. I kapittel to og tre vil jeg se nærmere på Foucaults behandling av styringsrasjonalitet, liberalisme og nyliberalisme i forelesningsrekkene han holdt ved Collège de France i 1978 og -79, mens hovedtemaet i det fjerde kapittelet er Foucaults vending mot antikken og tematisering av den greske nytelsesetikken. Jeg vil ikke gi generelle og uttømmende analyser av de forskjellige verkene, men forsøke å synliggjøre måten makt, frihet og subjektivitet forbindes på i de ulike historiske arbeidene. Hvert kapittel vil således synliggjøre en bestemt konstellasjon av makt, frihet og subjektivitet. Relasjonene mellom de tre størrelsene er forskjellige i de fire konstellasjonene, men felles for dem er at makt, frihet og subjektivitet ikke lenger først og fremst fremstår som gjensidig avgrensende størrelser. Forholdene størrelsene imellom er, snarere enn ved avgrensning, kjennetegnet ved avhengighet, symbiose og gjensidig konstitusjon.

De fire første kapitlene bereder grunnen for en diskusjon av en type kritikk Foucault vedvarende har blitt utsatt for, og som nettopp er knyttet til måten makt, frihet og subjektivitet forbindes på i hans filosofi. Dersom Foucaults historiske undersøkelser utfordrer den ovenfor nevnte forståelsen av makt, frihet og subjekt, rokker han samtidig ved grunnlaget for en bestemt form for maktkritikk. Når makt forstås som grensedragning for subjektets frihet, etableres samtidig et normativt

grunnlag for kritikk av makten. Kritikken finner fotfeste i de teoretiske skillelinjene mellom makten, friheten og subjektet. Subjektet må beskyttes mot makten; det må sikres et maktfritt rom for subjektets frie utfoldelse. Dersom Foucaults analyser gjør skillelinjene mellom makt, frihet og subjekt mindre klare og entydige forsvinner samtidig dette faste og stabile grunnlaget for maktkritikk. Hvis subjektets forhold til makt ikke lenger forstås som utvendig og gjensidig avgrensende, mister vi det punktet som makten vanligvis forstås i kontrast til. Spørsmålet blir hvordan en skal kunne utøve en kritisk maktanalyse når subjektet ikke lenger fremstår som maktens motsats, når kritikkens grunnlag i subjektet synes ustabil. Dette spørsmålet blir omdreiningspunktet for det femte og siste kapittelet.

Dersom subjektet ikke lenger kan spille rollen som maktens motsats, må Foucault ifølge kritikerne erstatte det med noe annet. Maktanalysen til Foucault mister det kritiske potensialet hvis den ikke lar makten avgrenses av et utvendig prinsipp som undertrykkes, hemmes, fornektet eller frustreres av makten. Foucault trenger noe som er *utenfor* makten, noe som kan fungere som grunnlag for en normativ vurdering av ulike maktstrukturer eller samfunnsorganiseringer – et grunnlag som kan stake ut veien for reform eller revolusjon. Uten en henvisning til en eller annen størrelse (individet, kroppen, rasjonaliteten, nytelsene, begjæret, viljen, etc.) som makten undertrykker eller truer, en størrelse hvis integritet, frihet eller frigjøring vi bør kjempe for, blir Foucaults filosofi maktesløs overfor makten, blottet for både forklaringskraft og kritisk brodd.

Men kanskje fungerer Foucaults maktanalyser kritisk på en annen måte? Kan vi tenke oss en maktanalyse som ikke finner sin plass i motsetningen mellom makten og den opprinnelige størrelsen makten truer eller undertrykker, og som allikevel bevarer en kritisk brodd? I så fall: Hvordan vil en maktanalyse kunne fungere kritisk dersom den verken er grunnet i et subjekt eller i en annen størrelse som fungerer som maktens motsats? Er en reell maktkritikk som ikke er grunnet i begrepsparet undertrykkelse/frigjøring mulig?

Kapittel 1

Disiplinens mikromakt: produksjon av individ

«Selvsagt er individet en fiksjon», skriver Foucault i *Overvåkning og straff*. Selvfølgelig er individet «et resultat av en 'ideologisk' samfunnsoppfatning. Men individet er også en realitet, fabrikkert av denne særskilte teknologien som kalles 'disiplin'.»¹ Disiplinen, denne «menneskekroppens kunst», utsetter massen, bevegelsene og kreftene, vanene, holdningene og atferden for en gjennomgripende analyse og spaltning, for deretter å sette dem sammen igjen. Disiplinen er en maktform, en metodikk, et sett med teknikker, som ikke bare søker å gjøre kroppene føyelige og lydige, men også effektive og nyttige; disiplinen forsøker å la underkastelsen være arnestedet og rammen for forøkningen av kroppenes krefter. Kroppen, kreftene, vanene, holdningene, viljen og atferden: disiplinen er et støpeverk, et maskineri for dannelsen av individer. Hva er denne disiplinens teknikker og metoder? Hvordan oppstår det disiplinerte individ?

1.1 Masse, individ og det differensierte rom

Disiplinens første grep er innesperringen. Flyktige og utsvevende menneskemasser blir i det 18. århundre i økende grad avgrenset, samlet og sperret inne. Fattigfolk og omstreifere blir internert, men også hæren blir lenket til sitt spesifiserte sted. Det lages kaserner, det gjelder å stedbinde hæren, samle denne omstreifende massen, forhindre vold og plyndring.² Internatet vinner terreng i utdannelsessystemet, det dannes avgrensede verksteds- og fabrikkområder som også innbefatter arbeidernes boliger. Men denne inndelingen og adskillelsen av befolkningen bereder egentlig bare grunnen for den virkelige disiplinering.

Disiplinen avgrenser nemlig ikke bare gruppene ved å la dem omkranses av lukkede institusjoner. De menneskemasser som finner sin plass i kasernen, internatet

---

¹ Michel Foucault, *Overvåkning og straff: det moderne fengsels historie*, 3. utg. (Oslo: Gyldendal, 1999), 170.

² Ibid., 127.

og fabrikken må i sin tur oppsplittes og fordeles. Institusjonenes indre rom differensieres, og ved hjelp av denne oppdelingen kan individene adskilles: «Hvert individ skal ha sin faste plass, og omvendt. Gruppevis fordeling bør unngås, kollektiver bør splittes, og uoversiktlige, massive eller flyktige menneskesamlinger bør analyseres.»³ I fabrikken lar den romlige oppdelingen både produksjonsprosessen og arbeidskraften stå fram i sine individuelle komponenter. Hvert individ har ikke bare sin bestemte plass, men også sin bestemte arbeidsoppgave. Gjennom oppdelingen av rommet blir den enkelte prosess, det enkelte produksjonsstadium, synlig, og derigjennom også den ansvarlige arbeiders karakter, dyktighet, flid og produksjon. Ved å være koblet til en bestemt plass blir den enkelte og hans atferd synlig og kontrollerbar.

Det individ – arbeider, soldat eller elev – som trer fram gjennom analysen og ordningen av massen blir selv objekt for en spaltning og reorganisering. Handlingene og operasjonene plukkes fra hverandre: Deres minimale bevegelser og gester blir skilt ut som synlige objekter for elementær perfektjon og optimal organisering. Tiden må ikke bare anvendes, men uttømmes. Det minste tidsintervall må betvinges og utnyttes.⁴ Den individualiserende inndeling er funksjonell, og ikke bare fordi den maksimerer utvinningen av den enkeltes krefter. Disiplinen setter seg også fore å kombinere kreftene og kroppene slik at de utgjør et effektivt apparat, en maskin hvis kraft er større en summen av elementenes krefter.⁵ Differensieringen av individene er imidlertid ikke bare funksjonell, men også rangerende. Hvert individ tildeles en plass i en rekke, en plass som uttrykker individets rolle og nivå, men som også synliggjør dets prestasjon slik at den enkeltes posisjon i hierarkiet kan justeres. For eksempel befinner hver enkelt elev seg på et individuierende trinn i en utviklingsrekke, en rekke som deles i segmenter der hvert segment ender ved et markert og spesifisert slutt punkt.⁶

Disiplinen *individualiserer* altså ved å avgrense reelle og ideelle rom, ved å samle en utflytende masse innenfor institusjonelle rammer, for så å differensiere institusjonenes indre rom. Disiplinen gjør en farlig masse til en ordnet mengde.

---

³ Ibid., 128.

⁴ Jf. Ibid., 134-39.

⁵ Ibid., 145-46.

⁶ Ibid., 140.

Fengselet blir paradigmet på den disiplinære institusjon: «Fengselet skal være et komplett disiplinært apparat. [...] Det skal ta seg av alle sider ved individet, dets legemlige dressur, arbeidsevne, daglige oppførsel, moralske habitus, tendenser.»⁷ Holdninger, gleder, begjær og samvittighet: ambisjonen om den dypeste forming eller omforming av mennesket begrunner en disiplin for hvilken selv den minste detalj er viktig: «Disiplinen ‘fabrikkerer’ individer.»⁸

1.2 Objektivisering og normalisering

Disiplinen er avhengig av synlighet for å kunne fungere. Elementærundervisningens orden er opprettholdt av et helt hierarki av utvalgte kontrollører, der bevoktningslinjene både gikk ovenfra og ned, nedenfra og opp, og sidelengs. Den ideelle militærleir er i det 18. århundre konstruert slik at den gjennomkrysses av et nett av gjensidig kontrollerende blikk.⁹ Den disiplinerende bevoktning virker gjennom et nettverk av synlighetslinjer.

Militærleiren, hospitalet, skolen, fengslene og til og med byene: Den disiplinerende effekt skulle opprettholdes av en arkitektonisk struktur som garanterte en allmenn synlighet. Synlighet blottlegger ikke bare eventuelle avvik, den muliggjør derigjennom også den normaliserende sanksjon. Den disiplinære institusjon bærer i seg et indre straffevesen der enhver forsømmelse er straffbar. Ethvert avvik fra den fastsatte norm, det planlagte program eller forventede nivå er en «forbrytelse». Den disiplinære justis skiller seg fra de regulære domstolene ved at den ikke er sentrert rundt formuleringen av forbudet, men rundt det positivt forventede, påbudte eller påkrevde. Disiplinærstraffen skal redusere avvik, korrigere og forme, den skal eksersere og normalisere.¹⁰

Den paradigmatisk sammenkoblingen av bevoktning og straff er eksaminasjonen. Eksaminasjonen stempler, klassifiserer og synliggjør individet – dets nivå, verdi og karakter. Gjennom eksamineringen framtrer individet dermed som

---

⁷ Ibid., 201.

⁸ Ibid., 151.

⁹ Ibid., 152.

¹⁰Jf. Ibid., 157-61.

objekt for sanksjon og korreksjon. Sykehuset blir i løpet av det 18. århundre et sted for regelmessig observasjon, skoleundervisningen ledsages i økende grad av regelmessige prøver. I eksaminasjonen forbindes makten og kunnskapens normalisering. Eksaminasjonen skaper en «dokumentert individualitet», den forankrer den enkelte i et «nett av skrift», et «tykt lag av dokumenter» som ikke bare fungerer som grunnlag for identifikasjon, men også som grunnlag for valg av behandling, straff, opplæring og arbeidsoppgaver, og dessuten som materiale for beregning av gjennomsnitt og dannelse av kategorier.¹¹ Ved eksaminasjonen kan legen, psykologen eller læreren systematisk samle inn kunnskap om den enkelte, en kunnskap som danner grunnlaget for generell viten, som igjen lar individet plasseres i forhold til en norm eller et gjennomsnitt. Eksaminasjonen bereder grunnen for den korrigerende straff ved å frambringe både generell og individuierende kunnskap. Individet blir et kasus, en beskrivbar individualitet, og dermed håndgripelig for en makt som bedømmer, måler og sammenligner, som klassifiserer, dresserer og normaliserer. Individene underkastes makten gjennom å bli objektivisert.

Dersom fengselet, ifølge Foucault kroneksempelen på den disiplinære institusjon, skal utføre sin rolle, dersom det ikke bare skal straffe lovbruddet, men omforme den innsatte, må det bli en kunnskapsinstitusjon. Fengselet trenger kunnskap om forbryteren, og det på en annen måte enn rettsapparatet. Rettsprosessen etablerer koblingen mellom en gjerning og en gjerningsmann:

Fra rettsvesenets hånd mottar fengselet en domfelt. Men det som fengselsapparatet skal ta seg av, er selvsagt ikke lovovertræderen, og egentlig heller ikke lovovertræderen, men et litt forskjellig objekt – et objekt definert ved variabler som domsavsigelsen ikke tok med i betraktning, siden de bare var relevante for en korrektiv teknologi. Denne andre person, som fengselsapparatet erstatter den domfelte lovovertræderen med, er *forbryteren*.¹²

Når lovovertræderen blir en forbryter er han ikke lenger først og fremst definert ved sin handling, men ved sin karakter og sin historie. De dypereliggende årsaker til forbrytelsen – medfødte tendenser, oppdragelse, utdanning, vaner og impulser – blir relevante. Det er ikke lenger bare individets kausale og rettslige ansvarlighet for

---

¹¹ Ibid., 166-67.

¹² Ibid., 215.

forbrytelsen som må etableres: Et helt nett av forbindelser mellom forbryteren – hans livsløp, karakter, patologier og instinkter – og hans lovovertrædelse må bringes for dagen. Når lovovertræderen erstattes av forbryteren, erstattes rettssubjektet av et kasus, en karakter, et *individ*. Det gjelder å etablere vesensslektskapet mellom forbryteren og hans forbrytelse.¹³ Forbryteren blir en kategori, en klasse, en type; kriminologien blir både en mulighet og en nødvendighet. Det blir maktpåliggende å ikke bare avgrense individet, men å la det fremstå i hele dets dybde. Handlinger blir tegn som uttrykker en underliggende, ikke umiddelbart erkjennbar, men allikevel virksom realitet: individets natur eller vesen.

Foucault påpeker hvordan disiplinen innebærer en ny måte å individualisere på. Ikke lenger er det de privilegerte som individualiseres gjennom ritualer, dåder og seremonier. I et disiplinært samfunn er det snarere de avvikende undersåttene som individualiseres, og da gjennom bevoktning, eksaminasjon, forhør og målinger:

Og når man vil individualisere den sunne, normale og lovlydige voksne, skjer dette fra nå av bestandig ved at man avkrever ham dét ved ham som fremdeles er barnlig, ved at man undersøker hvilken latent galskap som bor i ham, hvilken forbrytelse han i dypet av sin sjel har villet begå. Alle de vitenskapene, analysene og metodene som begynner på «psyko», oppstår ved dette historiske skiftet av individualiseringsmetoder.¹⁴

Fra den rituelle og seremoniske merking av individet til den vitenskapelige produksjon av det kalkulerbare individ. For Foucault er menneskevitenskapenes fødsel både påkalt og muliggjort av disiplinens framkomst som en ny maktteknologi.¹⁵ Den makt som forsøker å beleire livet, å samtidig gjøre individet produktivt og føyelig, den makt som søker å integrere individet i kontroll- og produksjonssystemer, skaper institusjoner som muliggjør overvåkning, identifikasjon og eksaminasjon – betingelser for humanvitenskapenes virke. På sin side lar humanvitenskapene den enkelte fremstå som del av en klasse, eksempel på en kategori, avvik fra en norm – betingelser for den rasjonelle, kunnskapsbaserte disiplinering.

---

¹³ Ibid., 216.

¹⁴ Ibid., 169.

¹⁵ Ibid.

1.3 Den disiplinerende subjektivering

Den totale synlighet muliggjør overvåkingen og eksaminasjonen av individet, men den enkeltes synlighet kan også gjøre at makten nærmest virker av seg selv. Individets uopphørlige synlighet gjør at det ikke lenger trenger å bli sett: «Den som befinner seg i et synsfelt, og vet det, tar innover seg øvrighetens tvang. Han lar den spontant innvirke på seg, dvs. internaliserer herskeforholdet, og gjør seg til kilden for sin egen underkuelse.»¹⁶ Det individet som er synlig (om enn ikke nødvendigvis sett), observerer, kontrollerer og styrer seg selv. Den disiplinære makt er i sin ideelle form en makt som, opprettholdt av en allmenn synlighet, fungerer av seg selv. På samme måte som disiplinens oppsplitting og sammensetning av individets bevegelser og handlinger i det disiplinerte individ setter seg som automatiserte vaner, internaliseres også disiplinens blikk i dette individet.

Vi kan si at disiplinen har som endemål sin egen forsvinning, eller kanskje heller sin konsentrasjon og sitt avtrykk i det disiplinerte individ. Det disiplinerte individ fremstår som sammenfallet av styrende og styrt, som foreningen av kontrollør og kontrollert. Det disiplinerte individ framtrer som et om ikke autonomt i bokstavelig forstand, så i alle fall selvstyrende subjekt.

Det er i denne sammenhengen jeg tror vi må forstå Foucaults fortettede passasje om sjelen i slutten av første kapittel av *Overvåkning og straff*, en passasje som avsluttes med følgende famøse setning: «Sjelen, en politisk anatomis virkning og instrument; sjelen, legemets fengsel.»¹⁷ Den moderne sjelen må ifølge Foucault forstås som en del av maktens grep om kroppen og atferden. «Sjelen» fungerer for det første som angrepspunkt og ramme for de eksaminerende, undersøkende og registrerende humanvitenskaper som har hatt psyken, bevisstheten og subjektiviteten som forskningsområder. Vitenskaper som ifølge Foucault «har som sin tekniske matrise de disiplinære undersøkelsenes ondskapsfulle pedanteri»,¹⁸ og som dessuten er påkalt som den disiplinære omformings nødvendige støtte. Foucault forstår imidlertid ikke sjelen kun som en ideell eller ideologisk ramme og begrunnelse for

---

¹⁶ Ibid., 177.

¹⁷ Ibid., 31.

¹⁸ Ibid., 194.

den eksaminasjon, observasjon og normaliseringsforsøk som individene blir utsatt for. Den moderne sjelen må, like lite som individet, avfeies som en ideologisk illusjon:

Man skulle ikke si at sjelen er en illusjon eller en ideologisk refleks, men tvert om at den har en varig og virkelig eksistens – omkring, utenpå og i kroppen, en eksistens frembrakt som en følge av den makt som myndigheten utøver over dem som er gjenstand for bevoktning, dressur og forbedringsforsøk [...].¹⁹

Denne sjelens virkelige og varige eksistens synes å være det som lar makten avleire seg i individet, det som muliggjør at individet faktisk blir et disiplinert individ. Sjelen (eller bevisstheten, subjektiviteten) framtrer i *Overvåkning og straff* som den låsestein som lar disiplinærmaktens vedvarende og aktive grep om den enkeltes kropp og atferd løsnes. Sjelen framtrer som en makteffekt gjennom hvilken disiplinærmaktens forming av kropper og oppførsel avleires som vaner, internaliserte holdninger og normer, ferdigheter og fornemmelsesmåter: Sjelen framtrer som maktens relé.²⁰

I fabrikasjonen av individer – i beleiringen, forøkningen og kontrollen av kroppene, kreftene og atferden – framtrer sjelen som et nødvendig mellomledd. Sjelen fremstår imidlertid ikke bare som det «blinde» senter for vaner og disposisjoner: Gjennom den bestemte måten bevisstheten foldes eller dreies mot individet selv dannes eller formes en selvbevissthet (individets bevissthet om sin kropp, sin atferd og sine tanker) som fordobler disiplinærmaktens blikk, grep og kontroll. *Overvåkning og straff* bærer, i motsetning til det som ofte hevdes i kommentarlitteraturen, i seg et blikk for *subjektivering* av individer. Også dersom subjektivering ikke bare forstås som dannelsen av menneskelige individ med bestemte vaner, reaksjonsmønstre og disposisjoner, og dessuten en form for selvstendighet og autonomi, men også som de prosessene hvorigjennom individet «vendes» mot seg selv – prosesser hvorigjennom individets bevissthet, vilje og praksis dreies og blir refleksive. Individdannelsen reduseres ikke i *Overvåkning og straff* til maktens direkte forming av kropper og

---

¹⁹ Ibid., 30.

²⁰ Så sentral er sjelens rolle i disiplinen at undertittelen («Det moderne fengsels historie») kanskje bør ses i sammenheng med utsagnet om at sjelen er kroppens fengsel, og passasjer som denne: «Historien om denne straffemaktens 'mikrofysikk' ville i så fall være historien, eller en del av historien, om hvordan den moderne 'sjel' ble til.» Ibid.

atferd, men framhever den kveiling av krefter og oppmerksomhet som lar «sjelen» virke som kroppens innrammende og regulerende prinsipp. Subjektiviteten dannes eller formes gjennom underkastelsen (sub-jectum).

*

Når makt analyseres i sin disiplinære form forskyves den tradisjonelle politiske filosofiens perspektiv. Heller enn å undersøke (stats)maktens folkelige støtte og basis, heller enn å undersøke om dens opprinnelse legitimerer den eller ikke, og om den overskrider sin rettmessige rolle, synliggjøres maktens virkemåte på mikronivå. Snarere enn en undersøkelse av det individbaserte grunnlaget for maktens konstitusjon og legitimitet får vi en undersøkelse av maktens rolle i konstitusjonen av individet. Makt forstås ikke først og fremst som resultatet av selvstendige subjekters sammenslutning, konsensus og kvalifiserte overføring av rettigheter og friheter, men som noe som virker i selve dannelsen og formingen av individer og subjektivitet.

Når *Overvåkning og straff* åpner for et blikk på maktens rolle i subjektivering, innebærer dette at relasjonene mellom makten og subjektet ikke forstås som utvendige. Makt forstås ikke lenger utelukkende eller først og fremst som et verktøy som forbinder et subjekt med et annet, som lar et subjekt gjøre et annet til objekt. Makt er ikke først og fremst noe som subjektene bruker, som de underkastes eller gjør opprør mot. Analysen av disiplinens mikromakt synliggjør subjektets *fundamentale* innvevdhet i makt og kunnskap. Makten er ikke bare noe som gripes av eller griper subjektet, men er med på å konstituere subjektet – dets vaner, vilje, evner og selvforhold. Subjektet som sådan er ikke noe som først og fremst underkastes makt, nettopp fordi det er konstituert gjennom å være underordnet og innlemmet i maktmekanismer, kunnskapsformer og sosiale normer.

Kritikere av Foucault har hevdet at den moderne makt i *Overvåkning og straff* framstilles som noe som favner så vidt og griper så dypt at genuin motstand og kritikk blir umulig å forestille seg: Måten frihet, subjektivitet og makt forbindes på gjør at vi mister et normativt grunnlag å bedømme et samfunn og dets maktstrukturer ut fra. Dersom subjektets forhold til makten ikke er utvendig, dersom subjektet er dannet gjennom en subjektivering som er innhyllet i maktforhold, synes vi å behøve et annet prinsipp vi kan bedømme makten ut fra. Hvis ikke Foucaults maktanalyse kan vise til

en størrelse hvis integritet, utfoldelse og frihet makten undertykker, mister hans analyse ifølge kritikerne både forklaringskraft og kritisk brodd.

Jeg kommer nærmere inn på kritikk av denne typen senere i oppgaven. I de neste to kapitlene vil jeg imidlertid ta for meg Foucaults behandling av styring og liberalisme i forelesningsrekkene i 1978 og -79 ved Collège de France. Forbindelseslinjene mellom makt, frihet og subjektivitet som her blir synlige er ganske annerledes enn de som ble beskrevet i *Overvåkning og straff*.

Kapittel 2

Styring, autonomi og selvregulering

2.1 Statsregjering som styring av mennesker

Når Foucault i forelesningsrekken ved Collège de France i 1978, utgitt på engelsk som *Security, Territory, and Population*, tar opp regjering eller styring (*gouvernement*), er det første han gjør å sette den gjengse forståelsen av *gouvernement* og regjering – regjering som statsregjering – i parentes. Foucault framhever hvordan *gouvernement* i middelalderen kunne bety det å flytte seg selv eller en gjenstand framover. Det kunne også bety å forsørge noen, å lede noen på det moralske området, samt henviser til de verbale og seksuelle forhold en hadde til andre.²¹ *Gouvernement*²² betød altså blant annet, og kanskje først og fremst, det å styre, lede eller føre mennesker, enten seg selv eller andre.

Den historiske bakgrunnen for styringsbegrepet finner Foucault i den kristne og hebraiske pastoralmakten. I pastoralmakten blir lederen (kongen, guden eller

---

²¹ Jf. forelesningen fra 8. januar 1978.

²² Jeg vil i resten av oppgaven oversette det franske *gouvernement* (*government* på engelsk) med styring. Foucault snakker ikke bare om *gouvernement*, men også om *gouvernementalité* som jeg vil oversette med styringsrasjonalitet. Med styringsrasjonalitet forstår jeg den rammen som rasjonaliserer et sett med maktteknikker og –praksiser, som foranker dem i en overordnet maktlogikk og grunner dem i et (stats)politisk regime. En styringsrasjonalitet kan sies å innebære en modellering av virkelighet og styring. I første omgang innebærer styringsrasjonaliteten en modellering av den virkeligheten styringen står overfor: en modellering som er dobbel, som både er deskriptiv (representasjon, analyse og fortolkning) og preskriptiv. Problematiseringen og rasjonaliseringen av styringens mulige teknikker vil finne sin plass innenfor denne doble modelleringen av virkeligheten: teknikkene må være tilpasset den representerte virkeligheten styringen mener å stå overfor, og de må kunne vise sin dugelighet i forhold til den virkeligheten styringen vil søke å realisere. Styring behandles av Foucault hovedsakelig som et programmatisk fenomen og en styringsrasjonalitet kan forstås som et diskursivt felt innenfor hvilket maktutøvelsen problematiseres og rasjonaliseres.

høvdingen) forstått som sine undersåtters hyrde.²³ Den hebraiske hyrdens makt er ikke en makt over et territorium, men en makt over en flokk, en flokk som (på en eller annen måte) er på vei fra et sted til et annet. Maktutøvelsen er ikke kjennetegnet ved sin overlegne og synlige styrke, ved iscenesettelsen av sin suverenitet, men ved en godgjørighet som kommer til uttrykk gjennom tjenestevillighet, vaktksomhet og hengivenhet overfor flokken. Pastoralmakten finner sin *raison d'être* i flokken selv: Det grunnleggende målet for pastoralmakten er flokkens sikkerhet, velvære og frelse. Sist, men ikke minst, er pastoralmakten en individualiserende makt. Betingelsen for at hele flokken kan frelses, er at hyrden holder et øye med hver og en.²⁴

I den kristne tradisjonen ble hyrdemakten intensivert. Den kristne hyrde måtte lede og kontrollere individene fra livets begynnelse til dets slutt, i alle aspekter av tilværelsen. Hyrden blir ansvarlig for alle handlingene til hver enkelt i «flokken», i så stor grad at hyrden vil anse alt som hver enkelt har gjort – hvert feiltrinn, hver gode gjerning – som sin handling. Den kristne hyrdens makt blir individualiserende i en mer spesifikk forstand. Hyrden leder ikke gjennom allmenne prinsipper, men gjennom en kontinuerlig observasjon, gjennom kunnskapen om oppførselen til hvert enkelt individ i flokken. Sannheten om den enkelte er imidlertid ikke uttømmende etablert ved dette kontinuerlige regnskapet over hans oppførsel. I den kristne hyrdemakten fremstår sannheten om den enkelte som indre, hemmelig og skjult. Det blir nødvendig å ikke bare fortelle hyrden hva en har gjort, men også om de fristelsene en har vært utsatt for og de onde tankene en har båret i seg.²⁵

Når Foucault viser til regjeringbegrepets opphav i det å styre eller lede mennesker, og tar veien om en beskrivelse av pastoralmakten som en særlig sentral og rik tradisjon, er det ikke først og fremst for å skrive historien til begrepet *gouvernement*. For det *er* statsregjeringen Foucault hovedsaklig er opptatt av, og resten av forelesningene dette året kan leses som en genealogisk undersøkelse av den moderne staten. Foucaults poeng er at denne statens opprinnelse ikke kan forstås utelukkende ut fra en syntese av enkeltviljer og en allmenngjøring av rettigheter, men at dens fødsel også på en fundamental måte er knyttet til en videreføring og

---

²³ Den etymologiske betydningen av pastor er hyrde.

²⁴ Michel Foucault, *Security, territory, population: lectures at the Collège de France, 1977-78* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007), 126-29.

²⁵ Om den kristne hyrdemakten, se forelesningen fra 22. februar 1978. *Ibid.*, 163-85.

transformering av den pastorale maktutøvelsen. Det uvante og fremmedartede ved regjeringsbegrepets historie som (pastoral) styring av mennesker blir desto mer interessant idet Foucault viser hvordan også statsregjeringen kan plasseres innenfor denne historien, hvordan denne historien utgjør en del av statens genealogi.

«Pastoralisering» av den suverene statsmakt innebærer at befolkningens individuelle og kollektive velvære blir et anliggende for staten; staten må sikre befolkningens dennesidige «frelse». Suverenens maktutøvelse har ikke lenger sitt rasjonale og sin hensikt i opprettholdelsen av en kosmologisk orden eller herskerens status som suveren. Den gjennomtenkte og rasjonelle styring er ikke lenger som for Machiavelli den som sikrer båndet mellom fyrsten og hans fyrstedømme. Den litteraturen som oppstår i det 16. århundre i kontrast til den machiavelliske tradisjonen, og som får fotfeste i den faktiske maktutøvelsen i det 17. og 18. århundre, forsøker å grunne en ny styringskunst eller styringsrasjonalitet, der målet for den suverene maktutøvelsen er å finne i de tingene og prosessene makten styrer, det vil si menneskene og deres forhold til hverandre og til sine omgivelser. Befolkningen, og ikke først og fremst territoriet, fremstår som regjeringens hovedanliggende. Regjeringen må sikre befolkningens velvære – befolkningens «frelse» – for å sikre sin egen styrke.

Idet statsmakten blir en styring (*government*) av mennesker, blir det en ny type sannhet som skal sikre en rasjonell utøvelse av statsmakten. Det er ikke lenger kunnskapen om lovene – rettslige, naturlige og hellige – som sikrer en klok maktutøvelse, men kunnskap om staten selv, det vil si det som ble kalt statistikk: Kunnskap om statens mulige rikdom, kunnskap om sirkulasjonen av velstand, om handelsbalansen, om effekten av skatter, og ikke minst, kunnskap om befolkningen.²⁶ Befolkningen blir noe staten må ha kunnskap om, både på individuelt og akkumulert nivå. Dersom den moderne stat på den ene side fungerer totaliserende (rettigheter, fellesvilje, etc.), virker den på den annen side individualiserende i sin bestrebelse på å styre eller føre de menneskene som innehar disse rettighetene, de menneskene som konstitusjonelt er grunnlaget for statens suverenitet. Dersom statens *legitime* eksistens er grunnet i individenes vilje og rettigheter, er dens *praktiske* eksistens, orden og

---

²⁶ Jf. Ibid., 273-74.

styrke avhengig av måten menneskene som bebor den blir ført eller oppfører seg, måten de blir styrt eller styrer seg selv.

2.2 Disiplin og regulering

Leser man *Overvåkning og straff* isolert, tenderer de siste to hundre år mot å fremstå som disiplinens tidsalder. I den påfølgende boken *Viljen til viten* skrives disiplinens «produksjon» av føyelige og effektive kropper inn i en større sammenheng. Dersom makten tidligere var en rett og evne til å ta ting – tid, skatt, kropper og til slutt liv – kjennetegnes den fra og med det 18. århundre først og fremst ved sin produktivitet. Makt blir snarere en produksjonsmekanisme enn en fratagelsesmekanisme. Det oppstår et mangfold av maktformer som har som funksjon å stimulere, forsterke, kontrollere, overvåke og forøke de kreftene de underlegger seg.²⁷ Kreftene må samordnes og organiseres, snarere enn å hemmes, ødelegges eller avledes. Makten er fortsatt på et fundamentalt sett en makt over livet, men er ikke lenger en makt som i siste instans tar liv, men en makt som gir, forøker, kontrollerer og systematiserer liv. I denne *biomakten* utgjør den disiplinen vi ble kjent med i *Overvåkning og straff* én pol. Disiplineringen av de produktive kroppene komplementeres imidlertid av reguleringen av befolkningen. Den individuelle kroppen er ikke bare en potensiell maskin, den er også uttrykk for, og nøkkel til befolkningens og artens utvikling. I biomaktens andre pol, befolkningens *biopolitikk*, er kroppen først og fremst viktig fordi den er «gjennomstyret av det levendes mekanikk», fordi den er sete for biologiske prosesser: forplantning, fødsel og død, helse og sykdom.²⁸

Befolkningen framtrer ifølge Foucault som et selvstendig objekt for biomakten mot midten av det 18. århundre.²⁹ Befolkningen får som kategori selvstendighet gjennom at individenes fødsel, død og sykdom i og med statistikken får sitt akkumulerte og globale korrelat i befolkningens fødsels- og dødsrater, og dens gjennomsnittlige levealder. Befolkningen er ikke bare akkumulert personlig liv: Det som for individene er kjennetegnet av usikkerhet og tilfeldighet, framtrer på

---

²⁷ Michel Foucault, *Seksualitetens historie I. Viljen til viten* (Oslo: Exil, 1995), 149.

²⁸ Ibid., 152.

²⁹ Ibid.

befolkningens makronivå som tendenser og normer. Det som negativt rammer inn eller truer det individuelle liv framtrer som det som utgjør befolkningens positivitet, det som gir befolkningen objektiv og målbar eksistens. Befolkningmessige størrelser som fødsels- og dødsrater, levestandard og sykdomsstatistikk oppstår som mulige målsetninger og holdepunkter for styring og regulering.

I de første forelesningene i 1978 utdyper Foucault framveksten av befolkningen som kategori. For merkantilistene³⁰ var befolkningen kilden til statens styrke: staten trengte en arbeidsom, lydige og stor befolkning.³¹ Befolkningens produktivitet og statens styrke var et resultat av disiplin og regulering. Befolkningen måtte analyseres, trenes, deles opp og distribueres av disiplinære maktmekanismer, og omfattes av en gjennomgående regulering.³²

Vi er, sier Foucault, i disiplinens og reguleringens verden. Den virkeligheten en disiplinerende og regulerende maktlogikk eller styringsrasjonalitet står overfor fremstår som en formbar, om enn gjenstridig virkelighet. Virkeligheten må ikke overlates til seg selv, men må analyseres og brytes opp i synlige og håndterlige elementer. Massen, individene, stedene, tiden, bevegelsene og handlingene må oppløses i sine atomære komponenter, for deretter å settes sammen ut fra hensynet til gitte mål. Disiplinen normaliserer ved å stille opp en mulig verden, og deretter forsøke å få virkeligheten (individer, bevegelser og handlinger) til å falle sammen med denne ideelle normen.³³

Denne maktlogikken, som Foucault beskriver i de tre første forelesningene i 1978, og som var tema for forrige kapittel i denne oppgaven, får sitt institusjonelle korrelat i det 17. og 18. århundres politi.³⁴ Politiet skulle omfatte alt, kjenne alt og styre alt. Politiet skulle gjennomtrenge samfunnet og befolkningen. Den fullkomne kunnskap skulle sikre den fullkomne styring. Befolkningen (helsen, arbeidet, moralen, samværet, migrasjonen, lønnen, utdanningen) og handelen (veiene, prisene, lagrene)

---

³⁰ Merkantilisme er for Foucault ikke simpelthen en økonomiske teori, men det økonomiske regimet og den styringsteknikk som dominerte i Europa i det 17. århundre. Jf. Foucault, *Security, territory, population*, 32.

³¹ Dette ville gi stor produksjon og lav lønn, noe som ville maksimere eksporten og minimere importen, som igjen vil føre til gull i statskassen.

³² Jf. Foucault, *Security, territory, population*, 69.

³³ Jf. *Ibid.*, 56-57.

³⁴ Se de to siste forelesningene i *Ibid.*. Se også Foucault, *Overvåkning og straff*, 84-86.

måtte gjennomtrenges av politiets kunnskap og regulering. Foucault sier følgende om politistaten:

We are in the world of regulation, the world of discipline. That is to say, the great proliferation of local and regional disciplines we have observed in workshops, schools and the army from the end of the sixteenth to the eighteenth century, should be seen against the background of an attempt at a general disciplinarization, a general regulation of individuals and the territory [...].³⁵

Befolkningen er summen av individene; befolkningens styrke er avhengig av en gjennomgående regulering som forankres i disiplineringen av den enkelte.

Merkantilismens og politistatens disiplinerende og regulerende styringsrasjonalitet³⁶ utfordres i det 18. århundre av fysiokratene og den liberale politiske økonomien. Befolkningen fremstår for disse i større grad som en selvstendig, autonom og *naturlig* størrelse. Den nye forståelsen av befolkningen er ifølge Foucault forbundet med en ny maktmekanisme, sikkerhetsmekanismen.

2.3 *Laissez-faire* og liberalisme

Den disiplinære og den juridiske maktmekanismen fungerer gjennom en binær kode. Den juridiske først og fremst ved å spesifisere hva som er forbudt. Orden er det som er igjen når alt som er forbudt er forhindret. Den disiplinære mekanismen fungerer omvendt; loven forteller deg hva du ikke kan gjøre, disiplinen forteller deg hva du til enhver tid må gjøre. Den gode disiplin lar ingenting være, spesifiserer den minste bevegelse og det minste tidsintervall. Loven stiller opp en mulig verden som må

---

³⁵ Foucault, *Security, territory, population*, 340-41.

³⁶ Jeg forstår altså styringsrasjonalitet som den rammen som rasjonaliserer et sett med maktteknikker og –praksiser, som foranker dem i en overordnet maktlogikk og grunner dem i et (stats)politisk regime. (Se fotnote nummer 22.) Foucault veksler mellom å bruke styringsrasjonalitet (*gouvernementalité*) på en slik generell og formal måte, og å forstå det som et historisk avgrenset maktregime, et regime som oppstår i det 18. århundre og som har befolkningen som mål, den politiske økonomien som kunnskapskilde, og sikkerhetsmekanismen som teknisk instrument. Se *Ibid.*, 108. Se også Michel Senellarts etterord i samme bok.

forhindres og negeres, disiplinen stiller opp en positiv parallell verden og forsøker å få virkeligheten til å nærme seg denne.

Sikkerhetsmekanismen har verken det forbudte eller påbudte som privilegert perspektiv, den stiller ikke opp en annen virkelighet, men tar utgangspunkt i den faktiske virkeligheten.³⁷ Sikkerhetsmekanismen står overfor elementer som anses å være naturlige og atomære – prosesser, mekanismer og hendelser en er nødt til å akseptere, og som en heller må prøve å spille på lag med og la virke slik at effektene på makronivå blir gunstige.³⁸ Virkeligheten må forstås, virkeligheten må komme til syne i sin spontanitet og naturlighet, for deretter å kunne besvares. Forsøk på å styre må ta utgangspunkt i virkeligheten selv – må respektere virkelighetens lover, tendenser og reguleringsmekanismer. Der den disiplinære helhet (for eksempel befolkningen) måtte bygges fra grunnen av, gjennom disiplinering og regulering av den minste detalj, er helheten i sikkerhetsmekanismen et resultat av detaljer og prosesser som styringen verken makter eller nødvendigvis ønsker å forme etter sitt bilde.

I og med sikkerhetsmekanismen åpnes det for tvetydige forhold mellom styring, regulering og befolkning, en tvetydighet som ikke kom like tydelig fram i *Viljen til viten*. Her var det en tendens til å se reguleringen av befolkningen som et aspekt ved en biomakt som, fordi den har til oppgave å ta hånd om livet, vil trenge «kontinuerlige, regulerende og forbedrende mekanismer».³⁹ I forelesningsrekkene ved Collège de France i 1978 og -79⁴⁰ forskyver Foucault perspektivet. Regulering, styring, kontroll og disiplin settes her opp mot en annen maktstrategi, en maktstrategi som kjennetegnes ved skepsisen til styring. En styringslogikk som snarere enn å

---

³⁷ I *Overvåkning og straff* og *Viljen til viten* synes den moderne epoke for Foucault å være kjennetegnet ved at den juridiske mekanismen i tiltagende grad underordnes den disiplinære og regulerende biomakten. I forelesningsrekken fra 1978 tenderer Foucault mot å la sikkerhetsmekanismen overskygge og underordne både den juridiske og den disiplinære mekanismen. Jf. Ibid. Uansett tror jeg vi bør holde fast ved at alle tre maktmekanismene utgjør ureduserbare og sentrale modi for den moderne makt, og at utviklingen i den moderne makts struktur kan belyses ved å fokusere på de vekslende forbindelsene (støttende, annekterende eller stridende) mekanismene imellom.

³⁸ Ibid., 45.

³⁹ Foucault, *Viljen til viten*, 157.

⁴⁰ Rekkene fra 1979 utgitt på engelsk som Michel Foucault, *The birth of biopolitics: lectures at the Collège de France, 1978-1979* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008).

utarbeide positive styringsteknikker utøver en kritikk av styringen, som forsøker å synliggjøre grensene for den rasjonelle og effektive styringen. En styringsrasjonalitet som paradoksalt legger mer vekt på å la ting gå sin gang, enn på å kontrollere og regulere: liberalismen.

Økonomi, befolkning og individ fremstår fortsatt i den liberale styringsrasjonalitet som noe en må vite hva er. Men kunnskapen om hva økonomien, befolkningen og individet er, vil innenfor liberalismen ikke lenger være noe som viser muligheten og ønskeligheten av en gjennomtrengende regulering og styring. Snarere tvert imot. Kunnskap om befolkningens liv er ikke lenger noe som lar styringen regulere, bryte opp og sette sammen befolkningen etter sitt bilde; kunnskapen om befolkningen blir først og fremst en kunnskap om dens egne lover, dens naturlige tendenser, dens spontane regulering. Befolkningen lever sitt eget liv. Befolkningen øker, minker og flytter på seg avhengig av en rekke variabler – klima, jordsmonn, skikker, handelsmuligheter – variabler det ikke er gitt at statsmakten kan kontrollere. Det er ikke gitt at reguleringer og påbud vil sikre den befolkningen en ønsker seg.⁴¹ På den annen side har befolkningen en tendens til å regulere seg selv i henhold til tilgjengelige ressurser.⁴² Befolkningens natur er noe som må erkjennes, tas hensyn til og las virke, og på denne måten forhåpentligvis skrives inn i og spille på lag med statsmaktens forsøk på styring. Kunnskap og regulering er ikke lenger nødvendigvis positivt korrelert.

Også økonomien framtrer i den liberale styringsrasjonaliteten med en naturlighet. Økonomien er selvregulerende og autonom, og et forsøk på å styre den er både unødvendig og fånyttet. Markedet framtrer som noe som bærer i seg spontane mekanismer, mekanismer som dersom markedet får være i fred, vil gi priser som uttrykker et visst forhold mellom produksjonskostnader og etterspørsel. Denne prisen, som kalles naturlig, god, normal eller sann, blir det som kan skille den vellykkede fra den mislykkede styring. Den politiske økonomien vil påvise en natur som styringen bør ta hensyn til og respektere. Styringens ignoranse overfor økonomiens naturlige lover opphever ikke disse lovene, men kan vri eller hindre dem på en måte som risikerer å gjøre styringen irrasjonell og mislykket.

---

⁴¹Jf. Foucault, *Security, territory, population*, 70-71,345.

⁴²Ibid., 345.

Økonomiens spontane regulering er for den liberale politiske økonomien det akkumulerte resultat av handlingene til en multiplisitet der hver enkelt kun har et begrenset perspektiv og et individuelt mål. Med Foucaults ord:

[...] the economic world is naturally opaque and naturally non-totalizable. It is originally and definitively constituted from a multiplicity of points of view which is all the more irreducible as this same multiplicity assures their ultimate and spontaneous convergence.⁴³

Den suverene makt er i en forstand maktesløs overfor det økonomiske feltet, men innbakt i den uoverskueligheten og mangfoldigheten som hindrer en direkte styring av økonomien er det altså en merkelig logikk, en spontan regulering som ikke bare krever, men også kompenserer for suverenens fravær. «Den usynlige hånd» er den mekanismen som fritar styringen fra en plikt den ikke makter å oppfylle.⁴⁴ Den usynlige hånd er den mekanismen som gjør at styringens frugalitet, dens *laissez-faire*, kan rasjonaliseres: Gjennom den usynlige hånd blir det å la individene følge sine egoistiske interesser et rasjonelt styringsverktøy. Helhetens beste, nasjonens velstand, blir i liberalismen avhengig av at individenes økonomiske rasjonalitet gis frihet til å virke.

Den liberale styringsrasjonaliteten vil la virkeligheten virke. Og det fundamentale i denne virkeligheten, det som anses å ligge under både befolkningen og økonomiens naturlige selvregulering er individenes forfølgelse av egeninteressen. Både markedets funksjon og befolkningens fluktuasjoner, forflytninger og transformasjoner er betinget av de individuelle interessenes mekanikk.⁴⁵ Befolkningens og økonomiens naturlighet – tendensen til å følge egne lover, styre seg selv, regulere seg selv –, befolkningens og økonomiens ugjennomtrengelighet og «uregjerlighet», er grunnet i den tendens til å forfølge egeninteressen som utgjør

---

⁴³ Foucault, *The birth of biopolitics*, 282.

⁴⁴ For ikke bare er det slik at den enkeltes omsorg for egne interesser tjener helheten, ethvert forsøk på å anlegge et overordnet perspektiv, ethvert forsøk på en suveren styring på vegne av helheten, er dømt til å mislykkes. Foucault parafraiserer Smith: «Thank heaven people are only concerned about their interests, thank heaven merchants are perfect egoists and rarely concern themselves with the public good, because that's when things start to go wrong. [...] Being in the dark and the blindness of all the economic agents are absolutely necessary. The collective good must not be an objective.» Ibid., 279.

⁴⁵ Foucault, *Security, territory, population*, 352.

individenes natur. Den fundamentale loven som styringen må akseptere, la være og la virke, det nødvendige og naturlige prinsipp som økonomien og befolkningen er de akkumulerte effektene av, er individets rasjonelle forfølgelse av egne interesser. Å forsøke å forme individene i henhold til suverenens vilje er fånyttet: Individene følger sin egen lov. Individene handler ut fra en identisk, men i alle tilfellene «individualisert» og «selvrefleksiv» lov. Individene følger sitt eget begjær, individene følger sin egen interesse.⁴⁶ Individets interesse koblet sammen med dets økonomiske rasjonalitet utgjør en enhet som styringen er prisgitt, men som når den gis et frihetsrom til å virke, garanterer det resultat en overordnet og totaliserende styring er avskåret fra å oppnå.

Regjeringens begrensning springer ikke ut fra individenes juridiske, allerede eksisterende og ukrenkelige frihet, men ut fra den evidensen som den politiske økonomien kan avlese i markedet.⁴⁷ Den politiske økonomien vil påvise en natur som regjeringen bør ta hensyn til og respektere, men ikke fordi den markerer en grense regjeringen ikke kan overskride uten å miste legitimitet. Det er ikke legitimitet eller illegitimitet, men snarere suksess eller fiasko som blir det normative kriteriet for den liberale styringskunsten. Den politiske økonomien muliggjør et begrensningsprinsipp som grunnes i regjeringsrasjonaliteten selv: Overtredelse av denne grensen vil være irrasjonelt, lite formålstjenlig, uklokt, overdrevent og klumsete, snarere enn illegitimt. Liberalisme fremstår i denne sammenhengen som en naturalisme: styringen plasserer seg overfor noe som anses å bære i seg sine egne prinsipper, som følger sine egne lover.⁴⁸

2.4 Den liberale styringsrasjonalitet: makt, frihet og subjektivitet

Dersom den liberale styringsrasjonalitet støttet seg på en naturalisme når det gjaldt økonomien, befolkningen og subjektene, behøvde ikke dens prinsipp om å respektere denne naturligheten innebære en styringsmessig passivitet. Liberalismens naturalisme utelukket ikke en konstruktivisme når det gjaldt det frihetsrommet som var nødvendig

---

⁴⁶ Jf. Ibid., 72-73.

⁴⁷ Foucault, *The birth of biopolitics*, 62.

⁴⁸ Jf. Ibid., 61-62.

for at naturligheten skulle kunne utfolde seg. Friheten er ikke først og fremst noe den liberale styringskunsten setter seg fore å *respektere*. Nasjonen, staten og samfunnet framtrer innenfor liberalismen som noe som *trenger* økonomiens og befolkningens frie utfoldelse. Om den liberale styringen sier Foucault:

It can only function insofar as a number of freedoms actually exist: freedom of the market, freedom to buy and sell, the free exercise of property rights, freedom of discussion, possible freedom of expression, and so on. The new governmental reason needs freedom therefore, the new art of government consumes freedom. It consumes freedom, which means that it must produce it.⁴⁹

I politistaten var statens styrke ansett å være korrelert med dens evne til å styre, kontrollere og regulere befolkningen og økonomien. I liberalismen er det omvendt. Frihetsrommene – fraværet av statlig styring, rom der befolkningens og økonomiens naturlige mekanismer kan få utløp – er i liberalismen noe statens styrke er avhengig av.

Liberalismen som styringskunst må følgelig sikre, ja til og med produsere frihet. Friheten var i den liberale styringsrasjonaliteten ikke først og fremst en grense regjeringen eller staten ikke kunne overskride uten å miste legitimitet, men noe den måtte skape rom for, for ikke å bli irrasjonell og mislykket. Den liberale styringsrasjonalitetens *laissez-faire* er tvetydig. Den innebærer en forpliktelse overfor subjektets og økonomiens evne til å utfolde seg og realisere sine naturlige tendenser og lovmessigheter. Subjektet og økonomien måtte gis rom, men dette frihetsrommet var i Foucaults øyne like mye preget av styringens aktivitet som av dens fravær. Friheten var noe som måtte skapes og opprettholdes politisk. Ifølge Foucault er den liberale styringsrasjonalitetens motto ikke simpelthen at en skal være fri, dens valgspørsmål er en lovnad om å produsere frihet – skaffe til veie og organisere betingelsene som muliggjør frihet.

*

---

⁴⁹ Ibid., 63.

Makt, subjektivitet og frihet forbindes på ulike måter i den disiplinære og liberale maktlogikken. Innenfor det disiplinære regimet er subjektet noe som må holdes i tømmene, ledes, reguleres og kontrolleres. Maktens grep om individet er ideelt sett så godt at individet selv blir formet etter disiplinens norm. Frihet er i utgangspunktet noe som må demmes opp for, det spontane og naturlige er noe som må kontrolleres og styres, som må raffineres, justeres, knebles eller omformes. Subjektets selvstendighet og selvstyre blir først en mulighet etter at det har blitt disiplinert, etter at disiplinens *grep* har blitt avleiret i kroppen og dens *blikk* har blitt internalisert.

Liberalismen trenger subjektets naturlighet: dets begjær, interesse og rasjonalitet. Liberalismen trenger subjektet og må skape og opprettholde de rom som muliggjør dets frie utfoldelse. Der disiplinen oppdeler, regulerer og strukturerer rommet og tiden for å omforme individenes spontane utfoldelse, må den liberale styring skape slike rom for frihet, naturlighet og spontanitet.

Subjektet var ikke noe den disiplinerende makten stod overfor, men noe den formet og omformet, konstituerte og dannet. Dersom disiplinen var kjennetegnet ved den intime forbindelsen mellom makten og subjektet, er det *frihetens* intime forbindelse med makt som er det mest markante kjennetegnet ved den liberale styringsrasjonalitet slik Foucault framstiller den.

Den liberale styringsrasjonalitetens selvbegrensning er knyttet til en forestilling om at samspillet mellom selvinteressens og økonomiens lover gir gunstige virkninger på befolkningsnivå og på nasjonsnivå. Styringen må begrenses, ikke av hensyn til en guddommelig orden, og heller ikke av hensyn til en rettslig og rettighetsbasert orden, men av hensyn til seg selv. Makt og frihet utgjør i den liberale styringsrasjonalitet en symbiose, ikke fordi makten springer ut av en overenskomst som overfører en del av borgernes frihet til makten, men fordi styringens rasjonalitet, statens styrke og nasjonens rikdom er avhengig av at det produseres frihet.

Når Foucault leser liberalismen som styringsrasjonalitet fremstår relasjonene mellom makt, frihet og subjektivitet ganske annerledes enn i den vanlige liberale politiske teori eller ideologi. I denne fremstår makt som noe som samtidig begrenser og sikrer subjektens frihetsrom. Individets rettigheter konstituerer et rom av frihet omkring den enkelte, et rom som er truet av maktens inngripen. Dette rettighetsrommet fungerer som et grunnlag for å bedømme statsmaktens legitimitet: makten kan kun, uten å miste legitimitet, overskride de grensene som konstitueres av individets rettigheter dersom den gjør det for å beskytte et annet individs frihet og

rettigheter. Foucaults behandling av liberalisme munner ikke ut i et slikt skille mellom legitim og illegitim makt, et skille som *Overvåkning og straff* tilsynelatende visket ut, og som vedvarende etterlyses av hans kritikere. Foucault fokuserer på liberalismens økonomiske grunnlag, ikke på dens rettslige eller moralfilosofiske. Forbindelsene mellom makt og frihet blir, når Foucault utlegger liberalismen som styringsrasjonalitet, snarere av gjensidig forsterkende enn av gjensidig avgrensende art.

I *Overvåkning og straff* advarer Foucault mot å avfeie «sjelen» og «individet» som ideologiske fiksjoner. Sjelen og individet er ikke illusjoner, men høyst reelle produkter av en disiplinerende mikromakt. Foucaults analyse av liberalismen viser at heller ikke frihet kan reduseres til en ideologisk fiksjon.⁵⁰ Samlet kan vi si at subjektet og friheten verken er opprinnelige og rene motsatser til en begrensende makt, eller ideologiske illusjoner, men noe som i sine mangslungne og fundamentale forbindelser med makt utgjør velegnete materialer for *genealogiske* undersøkelser.

---

⁵⁰ Noe en av og til kan få inntrykk av at Foucault gjør i *Overvåkning og straff*. Se for eksempel side 171.

Kapittel 3

Nyliberal styringsrasjonalitet og det økonomiske subjekt

3.1 Liberalismens forvandlinger

I forelesningsrekken ved Collège de France i 1979, tar Foucault for seg den liberale styringsrasjonalitetens transformasjon idet den gjenfødes som nyliberalisme etter den andre verdenskrig. De to variantene av nyliberalismen som Foucault behandler, den tyske og den amerikanske, forenes ved at markedsøkonomien i begge framtrer som styringens organiserende og regulerende prinsipp.⁵¹ Markedsøkonomien forstås imidlertid som underliggende retningslinje for styringen på forskjellige, og tidvis motstridende måter innenfor den tyske og den amerikanske nyliberalismen.⁵²

I den tyske ordoliberalismen fungerer markedet som styringens organisatoriske prinsipp først og fremst i den forstand at styringen har sin berettigelse, sin *raison d'être* og sin misjon i markedsøkonomien. Styringen – til og med staten – er til for å sikre at markedets essens, den frie og fulle konkurranse, i størst mulig grad, innenfor flest mulige områder, blir realisert.

Ordoliberalismen aksentuerer den perfekte konkurransens avhengighet av aktiv styring: Forestillingen om at et velfungerende marked spontant vil stige fram når styringens nett av intervensjon og regulering fjernes, når styringen holder seg unna og lar være, er ifølge ordoliberalerne en naiv naturalisme. Den perfekte konkurranse er ikke resultatet av en spontan regulering av individenes naturlige instinkter og begjær, interesser og atferd, men markedets formelle essens, dens *eidōs*.⁵³

---

⁵¹ Jf. Foucault, *The birth of biopolitics*, 116.

⁵² Jeg vil i det følgende bruke «ordoliberalisme» om den tyske tradisjonen og reservere «nyliberalisme» for den amerikanske retningen.

⁵³ Foucault, *The birth of biopolitics*, 120.

Et velfungerende marked, et marked som nærmer seg den perfekte konkurranse, er avhengig av bestemte betingelser. God styring forstås innenfor den ordoliberal styringsrasjonaliteten som den møysommelige, vedvarende og «dype» intervensjonen i markedsmekanismenes rammeverk. Å regjere i henhold til en ordoliberal styringsrasjonalitet er å skape det konkrete rom innenfor hvilket markedets formelle essens, den perfekte konkurranse, i størst mulig grad kan realiseres.⁵⁴ Konstitusjonen av velfungerende markeder vil kunne kreve aktiv og regulerende statlig politikk rettet mot alt fra migrasjon, boligforhold, utdanning og opplæring, spredning av teknologi og sammensetning av industri.⁵⁵ Den ordoliberal styring er ingen økonomisk styring, men en styring av og i det samfunnet markedet opptrer innenfor: en *Gesellschaftspolitik*. For at markedet og konkurransen skal kunne fungere som samfunnets regulerende prinsipp, må det rammeverket som det økonomiske spill kan foregå innenfor først formes og dannes av styringen. En trenger en styring på grunn av markedet, ikke for å kompensere for dens eventuelle destruktive effekter, men for å sikre dens betingelser. Den ordoliberal styring er en styring både for markedet og før markedet.⁵⁶

Der økonomien, markedet og konkurransen var målene og berettigelsen for den ordoliberal styringen, finner vi i den amerikanske nyliberalismen økonomien brukt som en generalisert fortolkningsnøkkel i analysen av samfunnet, sosiale relasjoner og individenes handlinger.

3.2 Nyliberalismens økonomiske subjekt – økonomi som handlingsteori

Det økonomiske subjekt er, slik det framtrer i den amerikanske nyliberale teorien, i motsetning til for eksempel det gale, kriminelle eller perverse subjektet, ikke skilt fra en norm, ikke satt som et avvik, ikke utskilt som den Andre. Men det er heller ikke det som befinner seg på den motsatte siden av slike delelinjer: *Homo economicus* er i en forstand ikke normalen, ettersom det ifølge nyliberale teoretikere som Ludwig von

---

⁵⁴ Ibid., 132.

⁵⁵ Jf. Ibid., 140-41, 47-48.

⁵⁶ Ibid., 121.

Mises og Gary Becker ikke finnes menneskelig handling som ikke lar seg forstå som økonomisk handling. Det økonomiske subjektet er i en forstand allestedsnærværende: All menneskelig handling kan forstås som det økonomiske subjektets handling. I sin bok fra 1949, *Human action*, skriver von Mises: «Human action is purposeful behavior [...], is aiming at ends and goals, is the ego's meaningful response to stimuli and to the conditions of its environment [...].»⁵⁷ Og økonomi er studiet av menneskets handling, i alle aspekter ved tilværelsen: «[Economics] is the theory of all human action, the general science of the immutable categories of action and of their operation under all thinkable special conditions under which man acts.»⁵⁸ Der fengselsvesenet, psykiatrien og den kliniske medisin virker oppdelende, identifiserende og individuerende, der de utsier den sannheten om den enkelte som nettopp gjør ham til et individ skilt fra de andre, vil nyliberalernes økonomiske analyser se bort fra de trekk ved det handlende subjekt som skiller ham fra de andre. Det økonomiske subjekt er ikke individualisert, er en hvem-som-helst, er alle og enhver.

Økonomien er ikke lenger kun en vitenskap som undersøker prosesser og mekanismer innenfor det som tradisjonelt sett har blitt betraktet som produksjon og konsum. Økonomien er ikke lenger bare, eller først og fremst, en studie av hvordan produksjonen knytter sammen land, arbeid og kapital, og hvordan markedet koordinerer tilbud og etterspørsel av varer og tjenester, men en generell og allmenn studie av menneskelig handling.

På denne måten identifiserer den nyliberale teorien det handlende mennesket med det økonomiske mennesket. Handling blir generelt forstått som økonomisk handling, det handlende mennesket blir forstått som en som investerer og produserer, en som allokterer knappe (og følgelig kostbare) midler til tilfredsstillelsen av gjensidig utelukkende mål. Handling er en profittsøkende aktivitet, er forbindelsen mellom kostbare midler og den inntekt eller gevinst realiseringen av handlingens mål innebærer.

Identifikasjonen av mennesket med *homo economicus* er imidlertid ikke absolutt. Det handlende mennesket er alltid et økonomisk menneske, men dette er bare et *aspekt* ved det handlende individet, et aspekt som på sett og vis er overfladisk,

---

⁵⁷ Ludwig Von Mises, *Human action: a treatise on economics* (New Haven: Yale University Press, 1949), 11.

⁵⁸ *Ibid.*, 266.

men samtidig avgjørende. Allmenngjøringen av *homo economicus* er ingen fullstendig antropologi, snarere tvert i mot: Nyliberalismen er uinteressert i den dype sannheten om mennesket. Den nyliberale identifikasjonen av det handlende menneske med den økonomiske aktør er absolutt i ekstensjon, men minimal i dybde. Hvilke impulser, krefter, disposisjoner og instinkter målene for handling springer ut av er ifølge nyliberale teoretikere som von Mises irrelevant for muligheten av økonomisk analyse av handling. Tilfredsstillelsen av målene er uansett bestemt ut fra en rasjonell veiing av kostnad og gevinst.⁵⁹

Uansett hva en målsetning springer ut fra vil det handlende subjektet være mottakelig for en modifikasjon av kostnadene knyttet til en handling: «The threat of severe retaliation does not fail to deter even people driven by seemingly irresistible passion.»⁶⁰ Om den kriminelle er en gjenganger, pervers eller psykopat, er spørsmål den økonomiske analysen kan se bort fra. Den kriminelle betraktes utelukkende som en som handler ut fra forestillingen om gevinst og samtidig aksepterer risikoen for tap. Den kriminelle kan være hvem som helst, uansett vil han være lydhør for forandringer i sine omgivelser, lydhør for forandringer i utsiktene for tap og vinning.⁶¹

Individet blir i dette perspektivet en bedrift, et senter for utgifter og inntekter, investering og avkastning. Hva er den kapitalen som muliggjør inntekt for denne individ-bedriften? Tid og penger vil være knappe og dyrebare midler for individet, men også trekk ved individet selv påvirker dets mulighet til å skaffe seg inntekt. Begrepet om *humankapital* samler i seg alle de egenskapene ved individet som gjør det i stand til å nyte godt av framtidig inntekt. Ikke bare er individet et senter for kostnader og inntekter, for investering og avkastning, det er også bæreren av en særegen menneskelig kapital. Det økonomiske subjektet er på en grunnleggende og uløselig måte knyttet til sin humankapital. Humankapitalen er legemliggjort, i den forstand at ingen skilles fra sin egen humankapital: «Where men are free agents, human capital is not a negotiable asset in the sense that it can be sold. [...] No person can separate himself from the human capital he possesses.»⁶² Individets humankapital

---

⁵⁹ Ibid., 16.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Foucault, *The birth of biopolitics*, 259.

⁶² Theodore W. Schultz, *Investment in human capital: the role of education and of research* (New York, NY: The Free Press, 1971), 49.

gjør det den økonomiske rasjonaliteten ikke gjorde, den individuerer det handlende subjektet.

Med forestillingen om humankapital åpnes det for at også den handlende personen selv, hans egenskaper, ferdigheter og kunnskaper, blir objekt for økonomisk analyse og kalkulasjon. Begrepet om humankapital lar det økonomiske subjektet fremstå som objekt i den økonomiske analysen på en ny måte, og åpner opp for en økonomisk analyse av alle de aktiviteter og valg som på en eller annen måte påvirker ens humankapital. Vi ser hvordan de nyliberale teoretikerne anlegger et særegent perspektiv på individets forhold til seg selv: Subjektet (som økonomisk rasjonalitet, som *homo economicus*) må bestyre en bedrift som lukker seg om individet selv. Individet forstås og dechiffreres altså av nyliberalerne som en som samtidig er bestyreren av, kapitalen til og eieren av den bedriften som utgjøres av ham selv.

3.3 Nyliberal styringsrasjonalitet

En styringsrasjonalitet ble i forrige kapittel bestemt som en modellering av virkelighet og styring. Hvilke mulige forbindelseslinjer mellom makt og subjekt åpner de nyliberale teoretikernes forståelse og fortolkning av virkeligheten for? Hvilke maktteknikker vil være hensiktsmessige ut fra den nyliberale forståelsen av handling og det handlende mennesket? 21. mars 1979 sier Foucault følgende om forholdet mellom makt og *homo economicus*, slik dette forholdet fremstår hos de nyliberale teoretikerne:

The subject is considered only as *homo æconomicus*, which does not mean that the whole subject is considered as *homo æconomicus*. In other words, considering the subject as *homo æconomicus* does not imply an anthropological identification of any behavior whatsoever with economic behavior. It simply means that economic behavior is the grid of intelligibility one will adopt on the behavior of a new individual. It also means that the individual becomes governmentalizable, that a power gets a hold on him to the extent, and only to the extent, that he is a *homo æconomicus*. That is to say, the surface of contact between the individual and the power exercised on him, and so the principle of the regulation of power over the individual, will only be this kind of grid of *homo æconomicus*. *Homo æconomicus* is the interface of government and the individual.⁶³

---

⁶³ Foucault, *The birth of biopolitics*, 252-53.

Det økonomiske subjektet vil være lydhør for forandringer i de forventede kostnadene og gevinstene av dets mulige handlinger. Individets økonomiske rasjonalitet, dets funksjon som økonomisk subjekt, er som vi har sett for den nyliberale teorien ikke den dype sannheten om mennesket, men snarere en avgjørende overflate: Den styringen som står overfor et handlende individ kan begrense seg til å knytte seg til denne overflaten. Subjektets status som økonomisk subjekt, som en som lar seg påvirke av modifikasjonen av dets mulige handlingers kostnader og gevinster, er det som muliggjør at styringen ikke trenger å gjøre annet enn å strukturere handlingenes profitabilitet for å få et grep om individet. En nyliberal styringspraksis kan, gitt det nyliberale begrepet om *homo economicus*, begrense seg til opprettelsen av en handlingssituasjon som er slik at den ønskede atferden gir utsikter til profitt, og den uønskede gir utsikter til tap. Der det økonomiske mennesket i den klassiske liberalismen i en forstand var det som måtte las være i fred, det som markerte grensen for styringens domene, framtrer det økonomiske subjektet innenfor nyliberalismen som det regjerlige subjektet *par excellence*. Den økonomiske rasjonaliteten er det styringen støter an mot, det den medberegner, det som responderer på og i en forstand viderefører styringspraksisen. *Homo economicus* framtrer mindre som en begrensning enn som en støtte og overgang for styringen.

Som en speiling av den amerikanske nyliberalismens generaliserte økonomiske fortolkning av virkeligheten (fra den enkeltes forhold til seg selv og sine nærmeste til det offentlige virksomhet) kan den nyliberale styringsrasjonaliteten forstås som en økonomisering av styringspraksisen.⁶⁴ Den gode styring er den økonomiske styring. For det første kan styringen begrense seg til å bruke økonomiske virkemidler overfor de handlende aktører. For det andre vil styringens aktivitet være berettiget så lenge dens marginalnytte overskrider dens marginalkostnad. Styringens målsetninger og berettigede aktivitet vil altså avgrenses av økonomiske kalkulasjoner, mens dens teknikker kan begrenses til økonomisk manipulasjon av aktørenes handlingsrom. Styringen som ikke begrenser seg til økonomiske virkemidler eller

---

⁶⁴Jf. Colin Gordon et al., *The Foucault effect: studies in governmentality* (London: Harvester/Wheatsheaf, 1991), 43.: «[Neo-liberal] economics thus becomes an 'approach' capable in principle of addressing the totality of human behavior, and, consequently, of envisaging a coherent, purely economic method of the totality of governmental action.»

ikke stopper der kostnadene ved dens aktivitet tangerer nytten, vil være irrasjonell og eksessiv – den vil være uøkonomisk.

En slik styringspraksis blir først virkelig potent og rasjonell idet den videreføres og besvares av det økonomisk subjekt som er dens korrelat og partner. Rasjonaliteten til styringen vil være grunnet i rasjonaliteten til de regjerte. På den ene siden blir, som Foucault sier, individet håndterlig og regjerlig i den grad det fremstår som *homo economicus*, men på den andre siden blir den nyliberale styringspraksisen selv kun rasjonaliserbar gjennom *homo economicus*. Den økonomiske rasjonaliteten er den overflaten som lar individene skrives inn i styringens kalkulasjon og rasjonalisering, samtidig som den lar styringens politikk få, i alle fall i teorien, forutsigbare forgreninger og effekter. Ved å koble den enkeltes profittsøkende aktivitet og økonomiske rasjonalitet med samfunnets eller styringens interesser, kan styringen se bort fra alle andre aspekter ved det handlende individet. Samkjøringen av individets og helhetens interesser eller profitt gir styringen et rasjonale for å slippe fri den enkeltes jakt på profitt, den enkeltes egoisme. Denne økonomiske maktteknikken vil forsøke å få den enkeltes forfølgelse av egne interesser til å virke i det overordnede målets tjeneste. Det økonomiske subjekt er den perfekte partner for en styring som fungerer som en konstant spill av frislipping og gjeninnlemmelse, der de to verken utelukker eller avløser hverandre, men er forenlige og koeksistente.

Den klassiske liberale styringsrasjonaliteten kan forstås som en «kantiansk» kritikk av den politiske styringskunst, en kritikk som forsøkte å synliggjøre de grensene den politiske styringen ikke kunne overskride uten å bli irrasjonell: Liberalismen altså som styringens selvbegrensning. Dersom den klassiske liberale styringsrasjonaliteten var modererende og begrensende, fremstår grensene for styringens utvidelse nærmest opphevet i den nyliberale styringsrasjonaliteten. Det individet som i hele sitt handlingsliv – inkludert forholdet til seg selv – opererer ut fra en økonomisk rasjonalitet, er også i hele sitt handlingsliv potensielt regjerlig for den økonomiserte nyliberale styring.

Å forstå nyliberalisme med utgangspunkt i Foucaults forelesninger – der Becker og Schultz er mer framtrøende enn Friedman og Nozick – vil i mine øyne være å forstå den som en (markeds)økonomisk modellering av virkelighet og styring, som en «økonomisme». En slik forståelse gjør at den nyliberale styringsrasjonaliteten ikke nødvendigvis kan reduseres til det en ofte forstår med nyliberalisme:

deregulering av markeder og privatisering av statlige virksomheter.⁶⁵ Det er selve markedsmekanismens koordinering av økonomiske subjekter som er grunnsteinen i den nyliberale styringsrasjonaliteten, og om markedet er noe som bør reguleres (og på hvilke måter) er i utgangspunktet et åpent spørsmål.

*

I *Viljen til viten* advarer Foucault mot å forstå makt utelukkende ut fra det han kaller den juridisk-diskursive maktforestillingen:

I et samfunn som vårt, hvor maktens mekanismer er så mange, dens ritualer så synlige og endelig dens redskaper så sikre, hvorfor finner man i dette samfunnet, som utvilsomt har vært mer oppfinnsomt enn alle andre med hensyn til subtile og skarpsindige maktmekanismer, denne tendensen til å bare erkjenne makten i forbudets negative og magre form? Hvorfor redusere herredømmeinnretningene utelukkende til forbudslovens prosedyrer?⁶⁶

I de første forelesningene i *Security, Territory, Population* skiller Foucault mellom tre modi for maktutøvelse. I tillegg til den juridiske mekanismen, som gjennom loven etablerer et binært skille mellom det forbudte og det tillatte, og kobler en type straff til en type lovoverskridelse, beskriver han den disiplinære mekanismen og sikkerhetsmekanismen. Sistnevnte er blant annet kjennetegnet ved at den tar utgangspunkt i mulige, mer eller mindre sannsynlige hendelser, tilpasser maktens reaksjoner nytte–kostnads-betraktninger, og erstatter lovens binære skille mellom det tillatte og det forbudte med normen eller gjennomsnittet, omgitt av marginer for akseptable avvik.⁶⁷

Den nyliberale styringsrasjonaliteten lar seg, som den klassiske liberalismen, knytte til en slik sikkerhetsmekanisme. Men selv om sikkerhetsmekanismen virker som en ramme for den nyliberale styringen, sier den mindre om de konkrete

---

⁶⁵ I antologien *Nyliberalisme – ideer og politisk virkelighet* bestemmes nyliberalisme som privatisering av samfunnsoppgaver samt bruk av bedriftsøkonomiske og markedslignende trekk og terminologi i offentlig sektor, og vektlegging av økonomisk effektivitet. Se Amund Lie, Dag Harald Claes og Per Kristen Mydske, *Nyliberalisme: ideer og politisk virkelighet* (Oslo: Universitetsforl., 2007), 21.

⁶⁶ Foucault, *Viljen til viten*, 97.

⁶⁷ Foucault, *Security, territory, population*, 6.

maktteknologiene som kjennetegner nyliberalismen. Sikkerhetsmekanismen innebærer en økonomisering av styringen, men nyliberalismen innebærer en økonomisering av styringen i en mer positiv forstand enn tilfellet er med den klassiske liberalismen. Den politiske økonomien var i den liberale styringsrasjonaliteten noe styringen måtte ta hensyn til, men ikke noe den positivt kunne modelleres på.⁶⁸ Den politiske økonomien var heller noe som framviste økonomien som et ugjennomskelig domene styringen måtte holde seg unna. Der den politiske økonomien lukker områder for den liberale styringens innblanding, fungerer økonomifaget som en døråpner for den nyliberale styringen. Ved å dechiffere en underliggende økonomisk logikk i stadig nye deler av den sosiale virkeligheten, åpnes det opp stadig nye områder for nyliberalismens økonomiske manipulering av handlingsrom. Den økonomiske vitenskapen blir innenfor nyliberalismen en vitenskap som gir en modell av virkeligheten som gjør den håndterlig og regjerlig for styringen, og det på en direkte og umediert måte. Den økonomiske rasjonaliteten eller regelmessigheten økonomifaget framviser, besvares av styringens økonomiske verktøy. Det Foucault kaller sikkerhetsmekanismen innebærer en økonomisering av styringen, i den forstand at styringen må avveie mulige mål og aktiviteter i henhold til nytte og kostnad. Men den innebær ikke en redusering av styringens verktøy til økonomiske verktøy. Den nyliberale styringsrasjonaliteten er økonomi tvers igjennom, den opererer i en virkelighet som har blitt dechiffert i henhold til økonomiske prinsipper, en virkelighet den utelukkende styrer med økonomiske verktøy.

Nyliberalismen som styringsrasjonalitet er verken normaliserende eller disiplinerende, i den forstand at den helt eksplisitt er uinteressert i individuelle egenskaper, særpreg og avvik, og kun støtter seg på den økonomiske rasjonaliteten som postuleres som universell. Styringen trenger ikke å rette seg mot individene direkte for forme dem, men kan begrense seg til å manipulere handlingsmulighetenes kostnad og nytte. Den nyliberale styringsrasjonaliteten er ikke grunnet i individenes

---

⁶⁸ «So you can see, from the start – if we call Adam Smith’s theory and liberal theory the start of political economy – economic science never claimed that it had to be the line of conduct, the complete programming of what could be called a governmental rationality. [...] Economic science cannot be the science of government and economics cannot be the internal principle, law, rule of conduct, or rationality of government.» Foucault, *The birth of biopolitics*, 286.

duktilitet, men nettopp i det ved deres subjektivitet som fremstår som universelt og uforanderlig. Individene er ikke regjerlige fordi deres patologier, særegenheter, avvik og begjær lar seg forme, men fordi de uavhengig av disse alltid handler i samsvar med en konstant og nødvendig økonomisk logikk. De samme uavvendelige handlings- og rasjonalitetsmønstrene som gjør individet umulig å forme, som gjør det «uforbederlig», gjør det også til den forutsigbare og regjerlige partneren for en rent økonomisk styring som handler på individets mulige handlingers kostnad og nytte.

På hvilken måte knyttes makt, frihet og subjektivitet sammen i den nyliberale styringsrasjonaliteten? Dersom makt forstås som en strukturering av handlingsmuligheter, og frihet som det å stå overfor et handlingsfelt som rommer flere muligheter, står ikke makt og frihet i et motsetningsforhold til hverandre. Etter en økonomisk manipulasjon av handlingsrommet vil individet fritt kunne velge mellom de mer eller mindre kostbare handlingsalternativene. Individet kan trygt slippes fri i det handlingsrommet makten har rigget, og det som sikrer dette frislippet er den økonomiske rasjonaliteten som de nyliberale teoretikerne postulerer som universell. Subjektenes økonomiske rasjonalitet er det som garanterer makten og frihetens lykkelige ekteskap, og det er også det som gjør at den nyliberale styringen kan avstå fra disiplinerende og normaliserende mekanismer. Individets postulerte subjektivitet er det som muliggjør «overlagringen» av makt og frihet.

Kapittel 4

Vendingen mot antikken

Det hevdes ofte – med anerkjennelse eller bekymring – at Foucault, etter å ha avskrevet subjektet som en forbigående epistemisk figur i *Tingenes orden* og redusert det til disiplinens støtte og biprodukt i *Overvåkning og straff*, i de siste bindene av *Seksualitetens historie* skulle ha funnet, eller trodd å finne, det frie og selvstendige subjektet han tidligere skulle ha avvist. Subjektet skulle ikke lenger være konstituert gjennom makt og viten, men gjennom en autonom selvkonstituering.⁶⁹

Selv om jeg i dette kapitlet, gjennom en fremstilling av forbindelseslinjene mellom subjektivitet, makt og frihet i andre bind av *Seksualitetens historie*, vil lese Foucaults vending mot antikken på en annen måte, markerer de siste bindene av dette verket et betydelig perspektivskifte. Hittil i oppgaven har vi sett på hvordan subjektivitet og frihet «produseres» av makt. Vi har sett på de maktteknikker som lå under og frambrakte den disiplinerende subjektivering og vi har sett hvordan den liberale styringsrasjonaliteten var avhengig av å skape rom for subjektens utfoldelse. Vi har stort sett undersøkt subjektivitet og frihet ut fra maktens perspektiv. At Foucault lar subjektet og friheten forstås ut fra dette perspektivet, har vært utgangspunkt for mye av kritikken han har blitt utsatt for. Foucault anklages for å *redusere* subjektet og friheten til dets funksjon i herredømme-strategier. For eksempel griper Axel Honneth fatt i det Foucault skriver om kropp og sjel i *Overvåkning og straff*. Ifølge Honneth forstår Foucault subjektens psykiske individualitet som en etterkommende effekt av bestemte former for disiplinerende makt: subjektivitet blir disiplinærmaktens bunnfall.⁷⁰ Psyken fremstår ifølge Honneth som et biprodukt av

---

⁶⁹ Thomas Lemke siterer en rekke av slike fortolkninger. Jf. Thomas Lemke, *Eine Kritik der politischen Vernunft* (Hamburg: Argument Verlag, 1997), 258 og 95.

⁷⁰ Jf. Axel Honneth, *The fragmented world of the social: essays in social and political philosophy* (Albany, N.Y.: State University of New York Press, 1995), 121. Se også Axel Honneth, *Kritik der Macht: Reflexionsstufen einer kritischen Gesellschaftstheorie* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1985),

disiplinens grep om kroppen; det moderne subjekt blir et produkt av voldelige herredømmestrategier.

I analysen av den gresk-antikke nytelsesetikken skifter Foucault perspektiv. Her ses ikke lenger subjektivitet og frihet først og fremst fra maktteknikkens og maktlogikkens perspektiv, men fra synspunktet til det individ som bærer en subjektivitet og innehar en frihet. I beskrivelsen av den greske nytelsesetikken beskrives konstitueringen av individet fra individets eget ståsted, her er det individets rolle i subjektivering som er i fokus. Frihet blir ikke her sett fra styringens side, som det den må produsere eller demme opp for, men fra individets side, som noe det må *bruke*.

*

Foucaults analyse av den gresk-antikke seksualetikken fungerer kanskje først og fremst som en komparativ bakgrunn som tydeliggjør, og får fram det historiske og kontingente i de kristne og moderne forsøkene på å finne nøkkelen til identitet og frelse (i vid forstand) i individets ofte dunkle, men alltid betydningsfulle *indre*, og spesielt i dets like signifikante som gåtefulle *begjær*. Foucault betoner hvordan den gresk-antikke problematiseringen av den kjønnslige omgangen skiller seg fra kristendommens og modernitetens. *Afrodisia* – den kjønnslige omgangen, kjærlighetsnyttelsene, kjærlighetssakene – var ikke interessant og problematisk fordi man i den skulle kunne utlese sannheten om det begjærende mennesket. Nyttelsene, lystene og begjærene var ikke uttrykk for den skjulte sannheten om individet. Den greske omsorgen for *afrodisia* var ingen begjærshermeneutikk, den var ikke et forsøk på å «avdekke det lumske nærværet av en makt med usikre grenser og mangfoldige masker». ⁷¹ Den lidenskapelige kjærligheten – aktene, tilbøyelighetene, tankene, begjærene og preferansene – var verken et uttrykk for en truende og ond kjødelighet, eller for en sunn eller usunn, normal eller pervertert, undertrykket eller frigjort seksualitet.

---

209. «[Foucault zieht den Schluß] daß das psychische Innenleben der Menschen erst unter dem Zwang einer sich allmählich intensivierenden Körperdisziplinierung zu entstehen vermochte [...]»

⁷¹ Michel Foucault, *Seksualitetens historie II. Bruken av nyttelsene* (Oslo: Exil, 2001), 45.

Foucaults analyser av den antikke bruken av nytelsene kan altså tydeliggjøre forbindelser mellom subjektivitet, identitet og begjær vi står i fare for å ta for gitt. I forlengelsen av dette vil jeg forsøke å vise hvordan de også kan tydeliggjøre det kontingente og historiske i en bestemt, men i vår tid framtrædende måte å forstå forholdene mellom subjektivitet, makt og frihet på.

4.1 Antikkens eksistenskunst – frihetens dannelselse

Den greske antikkens problematisering, omsorg og bekymring for kjønnslig omgang og nytelse var, slik den fremstår i det andre bindet av *Seksualitetens historie, Bruken av nytelsene*, knyttet til en kunst eller en *techne*. En kunst som hadde selve livet som ramme. Oppmerksomheten og forsiktigheten de kroppslige nytelsene var gjenstand for var knyttet til en *eksistenskunst*. I denne eksistenskunsten, som også innbefattet en problematisering av diett, trening og bestyrelsen av husholdningen var det essensielle å gi seg selv og sitt liv en vakker, god og beundringsverdig form, det vil si en form som var preget av selvbeherskelse og måtehold. Det gjaldt å gi sitt liv en særegen glans, det var om å gjøre å opprettholde kontroll, herredømme, likevekt og harmoni – i forholdene til andre og i forholdet til seg selv. Nytelsene og begjærene var i sin voldsomhet noe som kunne true den enkeltes selvherredømme og kontroll, som kunne bringe den enkelte ut av balanse og gjøre ham til en slave av sine egne lyster. Den som lot seg beherske av nytelsene, som lot nytelsene overta fornuftens rolle som styringsprinsipp for handling, satte både kroppens styrke og helse, husholdningens velstand og sin ære og sin makt på spill.

Nytelsene var noe som truet ens selvherredømme, men som også – dersom de ble holdt i sjakk, dersom en forble herre over dem – kunne bekrefte og forsterke den enkeltes styrke og selvbeherskelse. Det viktige i den greske eksistenskunstens problematisering av kjønnslig omgang var ifølge Foucault hvilket selvforhold en etablerte og framviste i omgangen med nytelsene: «Vekten legges på det selvforholdet som muliggjør at man ikke lar seg rive med av lystene og nytelsene, at man bevarer herredømmet over dem og er dem overlegen, at man opprettholder sine sanser i en tilstand av ro, at man forblir fri fra ethvert indre slaveri under lidenskapene [...]»⁷²

---

⁷² Ibid., 39.

Den problematisering av nytelsene – bekymringen, oppmerksomheten, rådene og advarslene – som Foucault finner i den antikke nytelsesetikken, var først og fremst rettet mot handlinger og valg som ikke var bestemt ut fra lover, sedvaner eller religiøse forskrifter. De allmenne føringene var snarere en implisitt og selvfølgelig ramme for den virkelige problematiseringen av nytelsene. De var selvsagte og forholdsvis få, de både etablerte og etterlot seg et rom for frihet og variasjon der den greske mann kunne utfolde seg. Den greske nytelsesetikk var altså på sett og vis en frihetens etikk. Men ikke slik å forstå at den var en billigelse av «fri kjærlighet»: Den greske nytelsesetikken utgjorde ifølge Foucault ikke en motsats til den kristne seksualmoralen i den forstand at den oppvurderte seksualakten, polygamiet og forhold mellom samme kjønn. Den greske nytelsesetikken idealer var når det gjaldt disse størrelsene strenge. Strenghetsidealene i denne etikken utgjorde imidlertid ikke et bolverk mot det ulovlige, det ugudelige og det usedelige, men markerte skillelinjer *innenfor* det rom av frihet og autoritet den frie greske mannen kunne utfolde seg i. Strenghetskravene var noe som rettet seg mot den frie greske mann, han som nettopp hadde frihet, autoritet og makt til fritt å velge seksualpartner, og til å ha flere legale seksualpartnere enn sin kone, partnere som ikke nødvendigvis var kvinner.

Deleuze skriver i sin bok om Foucault at selvforholdet i den greske antikken var den frie mannens tilbaketrekningszone.⁷³ Den gresk-antikke nytelsesetikken var imidlertid ikke slik at den etterlot seg et felt av indifferens og likegyldighet, rammet inn av de allment aksepterte lovene og sedene. Det var nettopp i tilknytning til det feltet som ikke var strukturert av lovene at den mest intense refleksjonen og de fineste skillelinjene utspant seg. Problematiseringen av nytelsene var mest intensiv når den stilte opp idealer som i forhold til den allmenne moralen (til lovene og sedene) hadde status av å være en luksus og raffinement.⁷⁴ Strenghetsidealene fremsto som noe som kunne skille den enkelte fra de andre, som kunne la ham stå fram med en særegen glans. Problematiseringen av nytelsene var en problematisering av bruken av en frihet.

Eksistens- eller livskunsten oppsto på sett og vis på bakgrunn av den allmenne moralens sparsommelighet, i et rom muliggjort av fraværet av et uttømmende og strengt apparat av forskrifter, og de kontroll- og tvangsmekanismer som kunne ha

---

⁷³ Gilles Deleuze, *Foucault* (Frederiksberg: Det lille Forlag, 2004), 117.

⁷⁴ Foucault, *Bruken av nytelsene*, 29.

sikret at forskriftene ble overholdt. Selvforholdet var imidlertid ikke noe som oppsto uavhengig av maktrelasjoner med andre, og var i seg selv sett på som et maktforhold. Selvforholdet ble forstått som en maktkamp, en kamp der en måtte etablere seg som herre over seg selv, som herre over sine lyster. Selvherredømmet en søkte å etablere og perfektionere i forbindelsene med den kjønnslige omgangen var et herredømme som var opprettet og opprettholdt gjennom en vedvarende, krigslignende kamp på sanselighetens område.⁷⁵ Videre speilte dette herredømmeforholdet de forhold som utspilte seg i det sosiale. Bystaten måtte styres og ledes av de beste og klokeste. I et velholdt hushold ble hierarkiet og husherrens autoritet respektert. På samme måte var den dydige mann kjennetegnet ved at de høyere delene av ham selv regjerte og de lavere kun fikk spille en begrenset og kontrollert rolle. Et slikt selvherredømme var på sin side en nødvendighet dersom en på en klok og gjennomtenkt måte skulle være herre over andre – i husholdningen så vel som i politikken. Den som skulle styre andre må først og fremst kunne styre seg selv.⁷⁶

Hva er det så som står på spill idet nytelsene og begjærene truer med å overta fornuftens rolle som styringsprinsipp? Det er selve friheten til individet. Det måtehold og den selvbeherskelse en søkte å realisere og befeste i forbindelse med nytelsespraksisene var noe som konstituerte og sikret ens frihet.⁷⁷ Den som beherskes av de sanselige lyster er ikke fri.⁷⁸ Friheten var i denne sammenhengen mindre det umistelige og universelle utgangspunktet for all menneskelig atferd enn noe som måtte dannes og aktivt holdes i hevd. Friheten var et selvforhold som måtte etableres og befestes.⁷⁹ Eksistenskunsten var altså ikke et forsøk på å beskytte og beholde en renhet, skille ut det onde eller grave fram et opprinnelig, sant og autentisk begjær, men en omsorg for den enkeltes frihet og autonomi. Eksistenskunsten var et forsøk på å konstituere, beholde og foredle ens frihet.

---

⁷⁵ Ibid., 82.

⁷⁶ Jf. Ibid., 98 og 196.

⁷⁷ «Soforsyne [måtehold], den tilstanden man søker å oppnå ved hjelp av beherskelsesøvelser og ved hjelp av tilbakeholdenhet i praktiseringen av nytelsene, karakteriseres som en frihet.» Ibid., 95.

⁷⁸ Foucault siterer Xenofons *Erindringer om Sokrates*: «– Men mener du da at den mann er fri som beherskes av legemets lyster og derfor blir ute av stand til å få i stand det beste? – Ingenlunde.» Ibid.

⁷⁹ Ibid., 96.

Måteholdet og selvbeherskelsen – som altså forstås som frihet – er noe som etableres gjennom en øvelse i disse dydene, ved å trene opp evnen til tilbakeholdenhet og moderasjon. Det arbeidet med en selv, den *askesen*, som er veien til måtehold og selvkontroll, er ikke vesensforskjellig fra utøvelsen av disse dydene, men fungerer som en foregripende og konstituerende speiling av dydene selv. Ved å bestrebe seg på å være måteholdig og selvbehersket vil dydene forsterkes og sette seg. Aristoteles behandler utførlig læringen av dyd. Hvordan etablere seg som et dydig individ? Hvordan bringe til veie dyder som måtehold (*soforsyne*) og selvkontroll (*enkrateia*)? Eller (ettersom måteholdet og selvkontrollen forstås som frihet): Hvordan sette seg i stand til å bli et individ som er sin egen herre? Hvordan bli et fritt individ?

Våre holdninger eller disposisjoner (*hexis*) oppstår for Aristoteles gjennom tilvenning. De moralske dydene eller karakterdydene oppstår ved at individet handler på en måte som er i overensstemmelse med den dydige handling: «Dydene [...] får vi ved at vi først utøver dem.»⁸⁰ Denne tilsynelatende paradoksale sirkulariteten løses opp ved at Aristoteles skiller mellom handling og aktør. Å være dydig krever ikke bare at det en gjør er i samsvar med dyden, aktøren selv må være av en viss beskaffenhet for at han skal kunne kalles dydig. Hans handlinger må være resultat av en beslutning⁸¹ og må skje ut fra en fast og urokkelig karakter. En handling kan være måteholden uten at personen som utfører den nødvendigvis har dyden måtehold (*soforsyna*), men det er ved å utføre slike måteholdne handlinger at man kan bli måteholden, det vil si at de måteholdne handlingene kan begynne å springe ut av ens egne beslutninger og ens egen karakter.⁸²

Både måteholdet og selvkontrollen er altså for Aristoteles karakterdisposisjoner, noe som en kan bringe til veie gjennom tilvenning og vane. Ved å styres og ledes av fornuften, først andres, og så ens egen, vil de karaktertrekkene som sikrer ens frihet fra begjæret og nytelsenes tyranni sette seg og forsterkes. Friheten – forstått som evne til å la fornuften styre, til ikke å være underkastet et ukvalifisert begjær – er noe som må etableres og dannes, er noe som må konstitueres og holdes ved like, er en potensialitet som kan foredles og utvikles

---

⁸⁰ Aristoteles, *Den nikomakiske etikk* (Oslo: Bokklubben dagens bøker, 1999), 1103a31.

⁸¹ En beslutning er «det man etter overveielse streber etter blant de ting som er opp til en». Ibid., 1113a10.

⁸² Ibid., 1105.

eller forvitre og forspilles. Ved å ledes av andre – oppdragere, forbilder og kunnskapsautoriteter – ville den enkelte kunne etablere en evne til på en rasjonell og klok måte styre seg selv.

Friheten går igjen i den greske eksistenskunsten. I en forstand er den eksistenskunstens utgangspunkt: Eksistenskunsten er en kunst for de frie greske menn. Eksistenskunsten og dennes problematisering av nytelsene retter seg mot individer som har et rom for frihet, som har et handlingsrom som ikke er kneblet av lover, sedvane eller herredømmeforhold. Men det som søkes gjennom problematiseringen av denne friheten, dette handlingsrommet, er en ny type frihet.

Eksistenskunsten fremstår i *Bruken av nytelsene* som opprettelsen av en form for selvherredømme, som kunsten for konstitusjonen av en selv som et fritt individ; eksistenskunsten fremstår som en subjektiveringskunst. Eksistenskunsten er kunsten å konstituere seg som et etisk individ, et individ som sikrer og opprettholder sin frihet gjennom å opprette et bestemt forhold til seg selv. Eksistenskunsten fremstår som kunsten å styre seg selv, kunsten å folde sine krefter tilbake på seg selv,⁸³ kunsten å unnlate å gjøre alt en makter, alt en har lov til, alt sedvanen tillater en. I og med eksistenskunsten etablerer individet en avstand til seg selv: Selvet (og dets nytelser, handlinger, følelser) blir gjenstand for arbeid og transformasjon. Eksistenskunsten er forsøket på å etablere og vedlikeholde den avstanden som muliggjør et reelt *forhold* (som trenger to poler) til seg selv, den avstanden som muliggjør en form for frihet overfor seg selv.

4.2 Subjektivering og makt

Moral (forstått som prinsipper for regulering av atferd, som prinsipper for livsførsel) kan, skriver Foucault, kartlegges ut fra to perspektiv. Enten ut fra «lovene», det vil si «de ulike regel- og verdisystemene som er i spill i et samfunn eller en bestemt gruppe, de instansene eller tvangsapparatene som håndhever dem [...]»⁸⁴ Eller ut fra det Foucault kaller «etikken», det vil si ut fra måtene individene kalles til å konstituere

---

⁸³ Jf. Deleuze, *Foucault*, 114-15.

⁸⁴ Foucault, *Bruken av nytelsene*, 37.

seg som atferdsmoralske subjekter på, «de modellene som oppstilles for innføring og utvikling av selvforholdene.»⁸⁵ På den ene siden finner vi lovene, de mer eller mindre detaljerte forbud og påbud, forskrifter, idealer og normer, mens vi på den andre siden finner de «selvforholdspraksiser» som lar den enkelte konstituere seg selv som moralsk subjekt.

Det er den siste aksene som ifølge Foucault er framtrædende i den greske «seksualmoralen», og det er denne han først og fremst tar for seg i *Bruken av nytelsene*. Enhver moralsk handling (eller enhver handling som forholder seg til en forskrift eller et ideal) impliserer ifølge Foucault et bestemt selvforhold som ikke er begrenset til en enkel selvbevissthet, men der individet avgrenser den delen av seg selv som utgjør objektet for den «moralske» oppmerksomhet og praksis. Denne moralsk relevante delen av individet, som Foucault kaller den *etiske substansen*, vil kunne danne grunnlaget for et selvarbeid, en *askese* i vid betydning, der den enkelte på ulike måter vil arbeide med seg selv, undersøke og kontrollere seg selv, transformere seg selv og perfektionere seg selv. Denne askesen vil sikte seg inn på en væremåte eller tilstand som fungerer som mål for det etiske arbeidet, det Foucault kaller *moralsubjektets telos*. Etikens fjerde aspekt kaller Foucault *underkastelsesmåten*: det som ligger under og grunner individets anerkjennelse av et gitt regelsett.⁸⁶ Vi kan si at *afrodisia*, forstått som en enhet av begjær, seksualakt og nytelser, utgjorde den etiske substansen i den greske nytelsesetikken,⁸⁷ og at det som var målet (moralsubjektets telos) for askesen (selvforholdspraksiser eller -teknikker) var opprettelsen av et forhold til nytelsene og begjærene som var preget av klokskap, moderasjon og selvkontroll, eller med andre ord, opprettelsen av autonomi og frihet i omgangen med nytelsene. Underkastelsesmåten i den greske nytelsesetikken var ifølge Foucault ikke en følelse av troskap overfor et universelt moralprinsipp, men

---

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Jf. Ibid., 33-41.

⁸⁷ «Det som for grekerne synes å utgjøre objektet for den moralske tenkningen på seksualatferdens område [...] er den dynamikken som forener alle tre [seksualakten, begjæret og nytelsene] på en sirkulær måte (begjæret som fører til seksualakten, seksualakten som er knyttet til nytelsen, og nytelsen som vekker begjæret).» Ibid., 51-52. Jf. også Michel Foucault, «On the genealogy of ethics», i *The essential Foucault: selections from The essential works of Foucault, 1954-1984* (New York: New Press, 2003), 111.

snarere knyttet til et ønske om å fremstå med en *særegen* glans, skjønnhet og perfeksjon.⁸⁸

Bruken av nytelsene gir et historisk eksempel på det Foucault i innledningen av boken gir det noe overraskende navnet *erfaring*: samsvaret mellom vitensområder, normativitetstyper (regler og tvangsformer) og subjektivitetsformer.⁸⁹ På samme måte som Foucault tidligere gravde fram kunnskapens betingelser, er han nå ute etter subjektivitetens betingelser. Når han vil undersøke subjektivitet er det ikke som et transcendentalt utgangspunkt for praksis, kunnskap eller mening, men som resultatet av en prosess: «Det passet nå å undersøke hvilke former for og modaliteter av selvforhold som individet konstituerer og betrakter seg selv som subjekt ved hjelp av.»⁹⁰ Å studere ulike former for subjektivitet vil for Foucault bety å studere ulike former for subjektivering. Subjektiveringen må ikke utelukkende forstås som den gjenkjennelsen, anerkjennelsen eller fortolkningen av seg selv som etabler individets selvidentitet, men også som det selvarbeidet – selvrefleksjon, tester, øvelser, eksaminasjon, dechiffrering – som ligger under de transformasjonene man søker å foreta av seg selv.⁹¹ Subjektivitetsformen er således knyttet til måten individets bevissthet, praksis og krefter dreies eller foldes mot det selv.

Béatrice Han ser en uløselig spenning i Foucaults subjektiveringsbegrep. På den ene siden framstiller Foucault subjektiveringen som individets refleksive og aktive selvkonstitusjon, på den andre siden viser hans genealogiske analyser at individet er innlemmet i sannhetsspill og maktpraksiser som det ikke er herre over, og ofte ikke engang overskuer. Dette er ifølge Han en spenning som ikke bare er uløselig, men som gjør Foucaults begrep om subjektivering kontradiktorisk:

On the one hand, the subject appears as autonomous, as the source of the problematizations of what he is and as a free actor in the practices through which he transforms himself. On the other, he is shown by genealogical analyses to be inserted into a set of relations of power and

---

⁸⁸ Foucault, *Bruken av nytelsene*, 35 og 75.

⁸⁹ *Ibid.*, 8.

⁹⁰ *Ibid.*, 10.

⁹¹ *Ibid.*, 37.

practices that are subjecting to various degrees, and that define the very conditions of possibility of the constitution of self.⁹²

Men det at individet er aktiv i konstitusjonen av seg selv, at dets praksis og bevissthet er refleksiv i den forstand at de vendes tilbake på individet selv, betyr ikke at individet i fundamental forstand skulle være autonomt, at det selv skulle være kilde til modellen for selverkjennelse og selvarbeid.⁹³ Å analysere individets refleksive aktivitet i konstitusjonen av seg selv som individ, medfører ikke som Han hevder «the idealist notion of a fully free constitution of the self by the self».⁹⁴

Erfaringsbegrepet i *Bruken av nytelsene* er ingen regresjon til en filosofisk tradisjon som gjør subjektets individuelle erfaring til det privilegerte utgangspunkt. Tvert imot: begrepet peker nettopp mot hvordan individets selvkonstitusjon er korrelert med, «i samsvar med» og betinget av, vitensområder og makt- og normativitetssystemer. Nytelsesetikken i antikken kan fungere som et godt historisk eksempel når den tredje av erfaringens akser, selvforholdsformer/subjektivisering, skal undersøkes. I historiske «erfaringer» der normativitetspolen uttrykkes ved strengt kodifiserte regler (der enhver handling enten er forbudt eller påbudt) og der avvik vil medføre umiddelbar korreksjon, kan subjektiviseringsformen (selvbevissthet og selvforholdspraksiser) bli mindre viktig. Det sentrale blir at individet underkaster seg reglene: måten det gjør *seg selv* til objekt for tanke og praksis kommer i annen rekke.

Disiplinen er et eksempel på et slikt strengt kodifisert regelsystem. I den gode disiplin vet en alltid hva en har å gjøre. Den minste detalj er regulert, enhver handling er enten forbudt eller påbudt. I den frie greske mannens nytelsesetikk var, slik Foucault framstiller det, fokuset forskjøvet fra regler og tvang til selvforholdet. Sagt

---

⁹² Béatrice Han, *Foucault's critical project: between the transcendental and the historical*, Atopia (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2002), 172.

⁹³ Nytelsesetikkens krav om herredømme og kontroll over nytelser og begjær var jo historisk og kulturelt gitt. Som Foucault sier i et intervju fra 1984: «[...] I would say that if I am now interested in how the subject constitutes itself in an active fashion through practices of the self, these practices are nevertheless not something invented by the individual himself. They are models that he finds in his culture and are proposed, suggested, imposed on him by his culture, his society, and his social group.» Michel Foucault, «The ethics of the concern of the self as a practice of freedom», i *The essential Foucault: selections from The essential works of Foucault, 1954-1984* (New York: New Press, 2003), 34.

⁹⁴ Han, *Foucault's critical project*, 181.

på en annen måte: det normative var snarere rettet mot selvforholdet enn konsentrert i reglene. For den frie greske mann var den viktigste normen at man opprettet det forholdet til seg selv og sine lyster som gjorde at man ble herre over dem, at man ble og forble autonom og fri. Foucault framstiller ikke i *Bruken av nytelsene* en subjektivering som skulle være uavhengig av makt og normativitet. Det synes snarere å være slik at normativiteten er av en slik art at selvforholdet blir det primære.

Den fundamentale forskjellen på beskrivelsene av subjektivering i *Overvåkning og straff* og *Bruken av nytelsene* er ikke at førstnevnte beskriver subjektiveringens innvevdhet i makt- og kunnskapsforhold, mens sistnevnte lar subjektiveringen være isolert og selvstendig, men at kompleksiteten ved subjektiveringsprosessen kommer tydeligere fram i *Bruken av nytelsene*. Eller bedre: subjektiveringens maktrelasjonelle bakteppe kommer tydeligere fram i *Overvåkning og straff*, mens individets aktive rolle, dets *askese*, fremheves i *Bruken av nytelsene*.⁹⁵

For å skrive subjektets historie må man ifølge Foucault ha et blikk for både herredømmeteknikker og selvforholdsteknikker. Med selvforholdsteknikker mener han de teknikkene individene bruker når de arbeider med seg selv, sine kropper og sine handlinger – når de forsøker å forme og transformere seg selv.⁹⁶ Som han sier i en forelesning ved Dartmouth College i USA i 1980:

I think that if one wants to analyze the genealogy of the subject in Western civilization, he has to take into account not only techniques of domination but also techniques of the self. Let's say: he has to take into account the points where technologies of domination of individuals over one another have recourse to processes by which the individual acts upon himself.⁹⁷

Overvåkning og straff fokuserte på den første aksene. Her uttaler Foucault disiplinærmaktens nitidige regelsystem. Ingen detalj, intet tidsintervall, er for liten for disiplinens garn. Disiplinens mikromakt er en gjennomregulerende makt; atferden er i høyeste grad kodifisert. Selvforholdet tenderer i denne boken mot å fremstå som et

---

⁹⁵ *Viljen til viten* er kanskje den boken der forbindelsene mellom de to aksene kommer tydeligst fram.

⁹⁶ Jf. Michel Foucault, «About the beginning of the hermeneutics of the self: two lectures at Dartmouth», *Political Theory* 21, no. 2 (1993), 203., Michel Foucault, «Subjectivity and truth», i *Ethics: subjectivity and truth* (1997). og Michel Foucault, «Technologies of the self», i *The essential Foucault: selections from The essential works of Foucault, 1954-1984* (New York: New Press, 2003).

⁹⁷ Foucault, «About the beginning of the hermeneutics of the self», 203.

direkte resultat av en bestemt herredømmestrategi: I disiplinenes forsøk på å frambringe lydige og effektive kropper er sjelen maktens avtrykk, fordobling og kompanjong. Sjelen fremstår som kroppens kontrollør og fengsel.⁹⁸ Subjektiveringen slukes på sett og vis av herredømmestrategien. Subjektiviteten tenderer mot å fremstå som en effekt av den disiplinære herredømmestrategien. Friheten blir annektert av den disiplin som både makter å absorbere den og slippe den løs igjen som normalisert, disiplinert og temmet selvstyre og selvkontroll. Forholdet mellom makt, frihet og subjektivitet – nærmere bestemt maktens tilsynelatende jerngrep rundt frihet og subjektivitet – fremstår temmelig sømløst.

Den første aksens, herredømmeteknikkene, er mindre framtrædende i analysen i *Bruken av nytelsene*. Fra dette kan vi imidlertid ikke slutte at den ikke var til stede, at subjektiveringen og selvforholdene ikke var knyttet til sosial kontroll og maktforhold, eller at Foucault mener dette. Som Foucault sier i innledningen av *Bruken av nytelsene*: Det passet på dette tidspunktet, både ut fra det historiske materialet, men uten tvil også ut fra Foucaults foregående bøker, å fokusere på selvforholdet og selvforholdsteknikkene. Hva vi mer konkret kan legge i dette, og hva det kan bety for forståelsen av utviklingen i Foucaults forfatterskap, vil jeg komme tilbake til i neste kapittel.

*

Undersøkelsene i *Seksualitetens historie* er ingen retrett til et glemt eller mistet subjekt – ahistorisk, primært og universelt, uavhengig av makt og viten, autonomt og selvkonstitutivt. Snarere tvert i mot. Heller enn å gjenfinne et selvkonstitutivt subjekt synliggjør boken en historisk form for subjektivering, forstått som et kompleks av makt, viten og selvforhold.

La oss gå tilbake til den kritikken fra Honneth jeg nevnte i innledningen til dette kapittelet, anklagen om at subjektens psykiske individualitet hos Foucault blir redusert til den disiplinære herredømmestrategiens effekt, at psyken eller bevisstheten først utvikles idet kroppsdisiplinens skruer strammes. Når subjektiviteten fremstår

---

⁹⁸ Foucault, *Overvåkning og straff*, 31.

som et produkt av disiplinærmakten, mister vi ifølge Honneth rett og slett det makteksterne punkt hvorfra maktens tvang kan fremstå som lidelse.⁹⁹

Den lærdom vi bør trekke av *Overvåkning og straff* – noe som forutsetter at Foucaults mest polemiske formuleringer leses med forsiktighet – er ikke at disiplinen produserer en sjel eller en bevissthet *ex nihilo*, at bevisstheten kan *reduseres* til dens rolle i maktteknologien, men at bevisstheten eller subjektiviteten ikke kan fungere som et opprinnelig, rent, lukket og uantastelig utgangspunkt for kunnskap og praksis. Når Foucault i *Overvåkning og straff* synliggjør hvordan sjelen kan opptre som (disiplinær)maktens relé, peker dette for det første mot subjektivitetens *fundamentale* innveddhet i foranderlige materielle og historiske omgivelser. For det andre viser det hvordan moderne vitensdisipliner som har psyken, subjektiviteten, personligheten og bevisstheten som gjenstandsområde – og som gjennom sitt virke har frambrakt den moderne forståelsen av sjelen – ikke kan tenkes uavhengig av disiplinering og normering av kroppslig atferd.

Overvåkning og straff betoner hvordan individenes subjektivitet – forstått som vaner og reaksjonsmønstre, men også som selvforhold (selvregulering, selvbevissthet, selvstyring) – ikke er immun overfor makt. Dette betyr selvfølgelig ikke at individenes psykiske opplevelser av smerte og glede er irrelevante. Det som kanskje er den mest fruktbare bakgrunnen for lesningen av *Overvåkning og straff* er forestillingen om at subjektet eller individet er det makten står overfor, men også det som (i en eller annen forstand, på et eller annet nivå) utgjør maktens utside, og som derfor – og bare derfor – kan fungere som utgangspunkt for kritikk av makten. Denne allerede nevnte maktforståelsen, der makt blir det som undertrykker og lenker subjektet – dets mål, ønsker og begjær – og frihet blir fraværet av denne undertrykkelsen, vil danne grunnlaget for mye av diskusjonen i neste og siste kapittel.

---

⁹⁹ Honneth, *The fragmented world of the social*, 131.

Kapittel 5

Kritikk, frihet og det filosofiske etos

I innledningen presenterte jeg en forståelse av makt, subjektivitet og frihet der forbindelsene mellom makt på den ene siden og subjekt og frihet på den andre siden er av ytre og begrensende karakter, en forståelse der makten fremstår som grensedragningen for subjektets frie utfoldelse. Gjennom en lesning av noen av Foucaults arbeider har jeg prøvd å skissere konstellasjoner av makt, frihet og subjektivitet som bryter med denne forståelsen.

Den disiplinerende makt er en makt som betinger selve konstitusjonen av subjektet. Disiplinen former individets vaner, normer og ferdigheter, og måten det framtrer som objekt for sin egen bevissthet, kontroll og praksis. Disiplinmakten forsøker å kveile individets krefter og bevissthet på en måte som samtidig gjør individet effektivt og føyelig.

Når Foucault i sine forelesninger i 1978 og -79 kontrasterer den disiplinære mekanismen med sikkerhetsmekanismen, og politistatens regulering med fysiokratenes og liberalistenes *laissez-faire*, kommer nye forbindelser mellom makt, frihet og subjektivitet til syne. Den liberale styring mener å stå overfor autonome størrelser, størrelser som følger sine egne lover og som må gis frihet til å utfolde seg. Subjektiviteten er mindre maktens avtrykk og effekt, enn det autonome prinsipp makten ikke fullt ut kan kontrollere, som det i en forstand er prisgitt, men som den vellykkede styringen samtidig er avhengig av, og kan støtte seg på. Subjektet og dets økonomiske rasjonalitet må gis frihet. Her framtrer det tvetydige ved liberalismens *laissez-faire*: Friheten er vel så mye noe styringen må produsere, som noe den ikke må røre. Makt og frihet fremstår som gjensidig konstituerende.

Den nyliberale styringsrasjonaliteten (i dens amerikanske form) snur på sett og vis den klassiske liberale styringsrasjonaliteten på hodet, men i midten står fortsatt subjektets økonomiske rasjonalitet støtt. Der *homo economicus* var den liberale styringsrasjonalitetens grense, det den måtte la være, blir den økonomiske rasjonaliteten selve forbindelsesleddet mellom styring og subjekt innenfor

nyliberalismen. Individet er regjerlig i den grad det er en økonomisk aktør. Hvis individene tross alt opererer i henhold til en økonomisk rasjonalitet vil verken subjektene særegenheter (patologier eller anomalier) eller dets frihet være et problem for den maktutøvelse som strukturerer handlingsmulighetenes nytte og kostnad. Subjektets frihet, forstått som dets evne til å velge mellom ulike handlingsalternativer, framtrer som det perfekte korrelat til nyliberalismens økonomiske styring. Makt og frihet er ikke hverandres grense, men fullkomment kompatible.

Friheten var i den greske eksistenskunsten som i den liberale styringsrasjonaliteten noe som måtte produseres. Men der det i sistnevnte var snakk om den politiske produksjonen av frihet, framtrer friheten i Foucaults fortolkning av den greske eksistenskunsten som noe som måtte produseres etisk. Friheten var endemålet for den subjektiveringsprosess som skulle kunne ut i konstitusjonen av det etiske subjekt: subjektet som hadde kontroll og makt over seg selv, sine begjær og nytelser, og som derigjennom var satt i stand til å utøve makt over andre på en rasjonell måte. Friheten var muliggjort av det arbeid som lot individet oppnå en avstand til seg selv. Det frie subjekt var et resultat av en folding av dets krefter og bevissthet tilbake på det selv, og oppsto i krysningspunktet mellom normativitet-, makt- og kunnskapssystemer og selvforholdspraksiser.

5.1 Generaliseringens farer

Foucaults arbeider utfordrer altså forestillingen om makt som grensedragningen for subjektets frihet, gjennom å framvise ulike konstellasjoner av makt, frihet og subjektivitet der forbindelsene snarere er av forsterkende, sammenvevde og konstituerende art. Som nevnt i innledningen røkker dette ved grunnlaget for en bestemt type maktkritikk, en kritikk som grunnes i skillelinjen mellom subjektet og dets frihet og makten. Før jeg tar for meg spørsmålet om det kritiske potensial (eller fraværet av et sådant) i Foucaults filosofi, vil jeg se nærmere på hva de mangfoldige historiske undersøkelsene vi til nå har sett på kan tenkes å uttrykke. Kan vi lese de ulike undersøkelsene som uttrykk for én generell teori om makt, frihet og subjektivitet (og relasjonene dem imellom), eller er de kanskje snarere uttrykk for brudd i Foucaults underliggende forståelse av disse størrelsene?

Vi var i forrige kapittel inne på Béatrice Han og hennes lesning av *Bruken av nytelsene*. Han finner her subjektivering beskrevet som individets fundamentalt sett frie selvkonstitusjon, en beskrivelse som ifølge henne uttrykker en generell teori om subjektet, en teori som motsier Foucaults tidligere subjektforståelse:

It is thus in the disquieting vision of a more and more normalized formation of subjectivity that the two definitions of subjectivation described in Chapter 5 (as the production of 'subjects of obedience' and of subjects 'tied to their own identity by consciousness or self-knowledge') converge. But as we saw, this strong thesis unfortunately contradicts Foucault's equally vigorous definition of subjectivation as the free constitution of the self by the self.¹⁰⁰

For det første synes det vanskelig å finne belegg for Hans påstand om at den subjektiveringen Foucault beskriver i *Bruken av nytelsene* skulle være frikoblet makt. For det andre bør det at Foucault fokuserer på selvforholdets former og på individenes selvforholdsteknikker – og mindre på forbindelsene mellom selvforholdsteknikkene og herredømmeteknikkene – ses i sammenheng med den funksjonen boken har i Foucaults forfatterskap. *Bruken av nytelsene* er andre bind av *Seksualitetens historie*, et verk som kan leses som en undersøkelse av de vestlige subjektivitetsformenes historie, som en undersøkelse av det moderne subjektets forhistorie og genealogi.

Den antikke nytelsesetikken er ikke bare et velegnet materiale for en undersøkelse av subjektivitetsformer fordi selvforholdet var så viktig i denne etikken. Subjektivitetsformen som blir synlig i *Bruken av nytelsene* fungerer også som en kontrast som gjør det særegne ved subjektivitetsformen som var knyttet til den *scientia sexualis* Foucault beskrev i første bind av *Seksualitetens historie* påfallende.

I denne boken er subjektet først og fremst et begjærssubjekt. Kjønnen og begjæret forblir fra middelalderens kristendom til Freud den indre sannhet om individet: kilden til individets identitet, helse og frelse. Begjæret er imidlertid ikke bare stedet for sannheten om individets vesen, det er også grunnlaget for den selvhermeneutikk individet bringes til å utøve. Begjæret er det som i sitt snikende og maskerte allestedsnærvær det alltid er nødvendig å erkjenne, fortolke, artikulere og kommunisere. Introspeksjon og selvartikulasjon er selvforholdspraksiser – former for askese eller selvarbeid – som i seg selv blir ansett å transformere individet gjennom

---

¹⁰⁰Han, *Foucault's critical project*, 184.

renselse, avlastning, frigjøring eller frelse.¹⁰¹ Bekjennelsen blir det punkt som kobler individets selvforholdspraksis (introspeksjon og artikulasjon) med makten, makten som lyttende og fortolkende kontroll, som evne til å dømme, straffe, tilgi, trøste eller forsone. Begjærssubjektet er et privilegert aspekt ved det moderne subjekt, et subjekt som, slik Foucault forstår det, er knyttet til en indre, hemmelig, skjult og individuierende sannhet, en sannhet som både betinger dets selvforhold (introspeksjon, selvhermeneutikk) og dets underkastelse.

Som en del av det moderne subjekts genealogi og forhistorie blir det interessante ved subjektivering i den antikke nytelsesetikken først og fremst *formen* på selvforholdet og selvforholdspraksisene, fordi den som kontrasterende bakgrunn kan få frem det særegne og historiske ved det moderne subjektet. Begjæret og nytelsene var i den greske nytelsesetikken ikke noe som måtte fortolkes. De var ikke noe ondt, pervertert eller undertrykt som bar i seg den hemmelige sannheten om individet, men noe som måtte gis en plass innenfor en stilisert livsutfoldelse. Nytelsesetikken var en kunst i å *bruke* nytelsene på rett måte. Individet var ikke kallet til introspeksjon, selvfortolkning og renselse, men til å arbeide med seg selv slik at det ble herre over sine nytelser og begjær. Videre var individets forpliktelse overfor strenghetsidealene ikke et resultat av troskap overfor universelle lover, men grunnet i forsøket på å gi sin eksistens en *særegen* form.

Det blir «etikken» eller selvforholdsformene i den antikke livskunsten – den moralske substansen, underkastelsesmåten, askesen og moralsubjektets telos – som blir viktig når det særegne ved den moderne moral og det moderne subjekt skal tydeliggjøres. Forbindelsene mellom denne «etikken» og herredømmestrategier og sosial makt blir mindre presserende å beskrive, noe som imidlertid ikke medfører at de ikke fantes og at *Bruken av nytelsene* lar subjektet fremstå som selvkonstitutivt og frakoblet maktforhold. Vi bør altså være forsiktige med å lese de skiftende tyngdepunkt i Foucaults historiske undersøkelser som uttrykk for forandringer i en underliggende teori om makt og subjektivitet, når de kanskje heller skyldes at forandringer i undersøkelsenes materiale og funksjon.

Bør de historiske undersøkelsene heller ses på som suksessive eksemplifiseringer av ett underliggende teorikompleks? Kan vi finne en

---

¹⁰¹ Foucault, *Viljen til viten*, 72 -73.

underliggende teori om for eksempel makt som ledsager de ulike historiske arbeidene? En passasje som ofte har blitt lest som en formulering av en foucaultiansk maktteori, er underkapittel to («Metode») i fjerde kapittel («Seksualitetsanordningen») av *Viljen til viten*.¹⁰² Foucault presenterer her noen retningslinjer og forholdsregler for hans analyse av den moderne makt.

For det første, skriver Foucault, må ikke makt forstås som noe som primært fungerer gjennom negasjonen. Makt må ikke forstås som noe som forkaster og avviser, som forbyr og utelukker, som maskerer og tilslører.¹⁰³ Med andre ord: Makt må ikke forstås som undertrykkelse og den ideologi som ledsager og støtter opp under denne undertrykkelsen. Det gjelder snarere å undersøke makt som produktive mekanismer. Vi må studere de ulike maktteknikker og -taktikker som stimulerer, oppfinner, annekterer, oppildner, induserer og setter i spill. Makt må heller ikke forstås som en eiendel, som noe som kan overføres eller erobres. Makt må ikke forstås som det en sentral aktør har tilegnet seg (ved overdragelse av rettigheter eller ved vold) og som tillater denne kollektive eller individuelle aktøren å herske over innbyggerne, å stabilisere, styre og prege samfunnet etter sin vilje. Denne «analytikken» rammer godt inn Foucaults historiske undersøkelser i *Overvåkning og straff* og *Viljen til viten*. Makt synliggjøres snarere fra et *teknologisk*, enn fra et juridisk perspektiv: makt er ikke noe som (legitimt eller ikke) besittes, men noe som fungerer, som former og produserer.

Foucault fortsetter med å gi en beskrivelse av makt som i utgangspunktet virker heller løs og mangfoldig:

Med makt tror jeg man først og fremst må forstå mangfoldet av de styrkeforhold som er immanente i det feltet hvor de utøves og som er konstitutive for deres organisering. Den er det spillet av uopphørlige kamper og sammenstøt som transformerer, styrker eller omvelter styrkeforholdene. Den er den støtte som disse styrkeforholdene finner hos hverandre ved å danne en kjede eller et system, eller i motsatt fall, de forskyvninger og motsetningene som avgrensner dem fra hverandre. Endelig er den de strategiene hvor disse styrkeforholdene trer i kraft og som utgjør et generelt mønster eller en institusjonell krystallisering som legemliggjøres i statsapparatene, lovformuleringene og de sosiale hegemoniene.¹⁰⁴

---

¹⁰² Ibid., 103-14.

¹⁰³ Ibid., 94.

¹⁰⁴ Ibid., 103.

Foucault synes med makt å forstå for det første styrkeforhold, for det andre kampen og dynamikken i disse styrkeforholdene, og for det tredje relasjonene mellom slike styrkeforhold, det vil si de avgrensningene, sammenkoblingene og ensrettingene som sammen utgjør samfunnets store skillelinjer og antagonismer, herredømmeforhold og institusjoner.

Makten forstås på det fundamentale plan som en relasjon: «Makten er allestedsnærværende: slett ikke fordi den skulle ha det privilegium å samle alt under sin uovervinnelig enhet, men fordi den oppstår i hvert øyeblikk, i ethvert punkt eller snarere i enhver relasjon mellom et punkt og et annet.»¹⁰⁵ Makt er relasjonelle styrkeforhold, styrkeforhold som både holdes oppe og transformeres gjennom en stadig strid om lokalt herredømme, «uopphørlige kamper og sammenstøt». Maktens store og mektige manifestasjoner støtter seg på de lokale styrkeforhold og sammenstøt, de stabiliserer, gjennomtrenger og mobiliserer dem: «De store herredømmeforholdene er hegemoniske effekter som kontinuerlig understøttes av alle disse sammenstøtenes intensitet.»¹⁰⁶

Makt fremstår som strategi og styrkeforhold, som lokalt og globalt herredømme, og den stadige kampen om dette. Foucault vil erstatte ett privilegert perspektiv med et annet. Han tar til orde for å erstatte lovens og forbudets privilegium, med formålets og taktikkens, kampens og strategiens privilegium.¹⁰⁷ Men står ikke Foucault samtidig i fare for å erstatte en for snever maktforståelse med en annen? Lar virkelig mangfoldet av den moderne maktens produktive mekanismer og teknikker seg forstå ut fra kampstrategiens perspektiv?

Foucaults aksentuering av strategi og kamp,¹⁰⁸ åpner for Axel Honneths aktør-baserte og handlingsteoretiske fortolkning av hans maktbegrep. De relasjonelle styrkeforholdene som utgjør maktanalysens fundament blir i en slik fortolkning en konfrontasjon mellom subjekter:

---

¹⁰⁵ Ibid., 104.

¹⁰⁶ Ibid., 105.

¹⁰⁷ Ibid., 114.

¹⁰⁸ Som vi også finner kimen til i første kapittel av *Overvåkning og straff*.

Die Entstehung sozialer Macht kann auf elementarer Ebene an den Handlungssituationen studiert werden, in denen Subjekte mit konkurrierenden Zielsetzungen aufeinandertreffen und um die Durchsetzung ihrer Zielsetzungen streiten [...].¹⁰⁹

Foucault får ifølge Honneth problemer når han skal redegjøre for forbindelsen mellom de lokale maktforhold og komplekse og helhetlige maktstrukturer. En gjeldende herredømmeordning eller maktfordeling fremstår som samleffekt og sum, som en mer eller mindre varig sammenstilling av den gjeldende status i de mangfoldige kamp- og styrkeforhold som utgjør samfunnets grunn. «Sammenkoblingen», «ensrettingen» eller «institusjonaliseringen» av maktforholdene som skulle redegjøre for de globale herredømmestrukturere forblir uforklarte og vage størrelser i Foucaults undersøkelser. Ifølge Honneth er det ikke mulig å forklare stabile og effektive maktinstitusjoner med utgangspunkt i Foucaults maktforståelse, der sosiale relasjoner grunnleggende forstås som aldri helt stabiliserbare *kampf*forhold.¹¹⁰

Foucault mangler etter Honneths mening den teori om kommunikasjon og overenskomst som kan forklare samfunnsmessig integrasjon i vår tid.¹¹¹ Uten konsensus om den normative basis for en gitt samfunnsorganisering og maktfordeling vil krigstilstanden – så lenge samfunnet ikke holdes på plass av totale tvangsformer – alltid stå i fare for å blusse opp. Så lenge samfunnets orden ikke oppfattes som *legitim*, vil den konstante faren for opprør, omkamp og omveltning av styrkeforholdene umuliggjøre den stabilitet og forutsigbarhet som kjennetegner det moderne samfunnet og dets maktfordeling.¹¹²

Honneth hevder dessuten at den forståelse av sosiale relasjoner og makt som Foucault skisserer i *Viljen til viten* uansett ikke virker som grunnlag for Foucaults konkrete historiske undersøkelser. I *Overvåkning og straff* skal Foucault ha erstattet et slikt kampstrategisk perspektiv med en systemteoretisk funksjonalisme. Foucault skal i denne boken ha henfaldt til et kvasi-evolusjonært perspektiv, der

---

¹⁰⁹ Honneth, *Kritik der Macht*, 175.

¹¹⁰ «In ein und demselben Argumentationskontext nämlich steht die theoretische Beschwörung einer 'immerwährenden Schlacht' einer detaillierten Ausmalung der Funktionsweise von administrativen Zwangseinrichtungen gegenüber, deren soziale Entstehungsvoraussetzung gerade die Unterbrechung der 'immerwährenden Schlacht ist'.» Ibid., 195.

¹¹¹ Ibid., 223.

¹¹² Ibid., 181. Se også Honneth, *The fragmented world of the social*, 179.

transformasjonen av maktmekanismer og -institusjoner ikke syntes forankret i subjekters konfrontasjoner og maktkamp, men var drevet fram av en perfektjonering av maktens teknikker og en optimering av den sosiale kontroll.¹¹³ Ifølge Honneth reduserer Foucault samfunnets historiske utvikling til en systematisk prosess av økt kontroll og administrativ styring, til en ren følge av den sosiale kontrollens «behov».¹¹⁴ Subjektive intensjoner og argumenter reduseres til funksjonelle deler i et drivverk som ufortrødent strammer den sosiale kontrolls skruer.¹¹⁵

Honneth synes å ha to problemer med Foucaults forståelse av makt og sosialitet. For det første hevder han at vektleggingen av *kamp* skygger for erkjennelsen av den *kommunikative* handlingens rolle i konstitusjonen av sosiale institusjoner og maktfordeling. Dette problemet er roten til det andre: Umuligheten av teoretisk å redegjøre for store og stabile institusjoner, maktfordeling og samfunnsutvikling i en kampstrategisk handlingsteori, gjør at Foucault forkaster det handlingsteoretiske perspektiv som sådan som grunnlag for forståelsen av historie, maktinstitusjoner og sosial integrasjon. I de historiske beskrivelsene av maktens institusjoner og det moderne samfunns historie forsvinner ifølge Honneth selve det handlingsteoretiske aspektet, og erstattes av en overgripende og overindividuell systemteori.

Foucaults forståelse av makt som grunnet i strategi og kamp fører for Honneth til en apori: Foucault finner ikke en annen utvei enn å forlate hele sitt handlingsteoretiske grunnlag. Det som imidlertid på et mer grunnleggende nivå synes problematisk med en forståelse av makt som *fundamentalt sett* en strategisk kamp mellom subjekter, målsetninger eller viljer, er at dette perspektivet står i fare for å skygge for maktens evne til å konstituere individer. Kamperspektivet står i fare for å skygge for maktens detaljerte, finmaskede og ofte umerkelige evne til å forme kropper, innprente vaner, indusere viljer, påkalle nytelser og intensivere begjær, mobilisere selvforhold og etablere målsetninger.

---

¹¹³ Honneth, *Kritik der Macht*, 195 og 99.

¹¹⁴ «Foucault betreibt seine historische Forschung offenbar auf der Basis einer Systemtheorie, die die soziale Organisationsform einer Gesellschaft als einen jeweiligen Komplex von Machtstrategien begreift, mit der die als invariant gedachten Bezugsprobleme des demographischen Wachstums und der ökonomischen Reproduktion bewältigt werden müssen.» Ibid., 214.

¹¹⁵ Jf. Ibid., 202-03.

Honneth er bekymret for at forståelsen av det sosiale som et mangfold av aldri avklarte strategiske kamper, som «et evigvarende slag», skygger for den konsensus som ifølge ham er grunnlaget for et stabilt samfunn. En *annen* mulig bekymring er at selve den handlingsteoretiske forståelsen av makt og sosialitet (både i dens strategisk-krigerske og i dens kommunikative form) skygger for maktens konstituerende rolle i selve grunnlaget for så vel strategiske kamper som konsensus, nemlig individene og deres målsetninger, viljer, behov og begjær. Ifølge Honneth blir det handlingsteoretiske perspektiv slukt av systemteorien. Kanskje er et mer grunnleggende problem at selve den handlingsteoretiske maktforestillingen skygger for den mikromakt som ligger under og konstituerer de subjekter som denne maktforestillingen, både i dens kommunikative og strategiske form, tar utgangspunkt i. Ikke sånn å forstå at samfunnet ikke er fullt av konflikt, kamp og strategi, men at larmen fra striden og krigen står i fare for å overdøve tikkingen fra det stille urverket makten også fungerer som. Makt er ikke noe som først skulle oppstå idet interesser, målsetninger og subjekter braker sammen i konflikt, men noe som også kan være konstitutiv for disse størrelsene, deres konflikter og konsenser. Det er kanskje *bak* scenen for de iøynefallende kampene at makt i det moderne samfunn spiller sin viktigste rolle. Aksentueringen av kamp og konflikt risikerer å skygge for maktens lavmælte og uspektakulære virkemåter.

Foucault skriver mye om «makt» og «makten» i *Viljen til viten*: Makten er produktiv, relasjonell, allestedsnærværende, kapillær og implisitt i sosiale relasjoner. I hvilken grad vi bør lese det Foucault skriver om makt i denne boken som generelle betraktninger er ikke alltid lett å vite. Når det gjelder den spesifikke vektleggingen av strategi og kamp, synes denne imidlertid snarere å være grunnet i det Foucault oppfatter som et historisk utviklingstrekk enn i en generell teori om makt. Foucault vil erstatte den rettslige modell med den strategiske modell:

Og bakgrunnen for dette er slett ikke et spekulativt valg eller en teoretisk preferanse. Grunnen er at et av de vestlige samfunns mest grunnleggende trekk er at de styrkeforholdene som lenge hadde funnet sitt viktigste uttrykk i krigen og alle dens former, litt etter litt har trengt inn på den politiske maktens område.¹¹⁶

---

¹¹⁶ Foucault, *Viljen til viten*, 114.

Den strategisk-krigerske maktmodellen er i mine øyne problematisk som metodisk forholdsregel selv dersom vi begrenser oss til undersøkelsene i *Overvåkning og straff* og *Viljen til viten*. Maktens virkemåter slik de faktisk fremstår i disse bøkene synes bare delvis å fanges inn av den strategisk-krigerske modellen – om ikke fordi denne modellen erstattes av en *overindividuell* systemteori, så fordi den skygger for maktens *subindividuelle* og individuerende teknikker. Uansett bør vi altså være forsiktige med å lese Foucaults betraktninger i *Viljen til viten* som en generell maktteori.

Et annet sted der Foucault – her tilsynelatende generelt – skriver om maktutøvelse, og om forholdet mellom makten og subjektet, er i artikkelen «The subject and power» fra 1982. Maktrelasjoner er, skriver Foucault her, et forhold mellom to «partnere», en relasjon mellom to aktive og handlende individer. Makt er noe enkelte personer utøver over andre. Maktutøvelsen krever to handlende subjekter: «Power exists only as exercised by some on others.»¹¹⁷ Maktutøvelsen er knyttet til subjekter, og virker i en forstand å være utvendig i forhold til de subjektene som inngår i en maktrelasjon. Maktutøvelsen retter seg ikke direkte mot et individ, men mot et felt av mulige handlinger: «It operates on the field of possibilities in which the behavior of active subjects is able to inscribe itself.»¹¹⁸ Makt utøves ved at et individ strukturerer handlingsrommet til et annet. Maktutøvelse er handling på mulige handlinger, på handlingsmuligheter. Subjektet som er maktutøvelsens «adressat» synes å møte makten, stå overfor makten, en makt som griper tak i, men også stopper opp ved, dette frie og aktive subjektets *handlingsrom*:

A power relationship [...] can only be articulated on the basis of two elements that are indispensable if it is really to be a power relationship: that «the other» (the one over whom power is exercised) is recognized and maintained to the very end as a subject who acts; and that, faced with a relationship of power, a whole field of responses, reactions, results, and possible inventions may open up.¹¹⁹

Foucaults maktanalyser i *Overvåkning og straff* går imidlertid i en annen retning. Disiplinærmakten er ikke noe som forbinder to subjekter, men noe som skaper eller

---

¹¹⁷ Michel Foucault, «The subject and power», i *The essential Foucault: selections from The essential works of Foucault, 1954-1984* (New York: New Press, 2003), 137.

¹¹⁸ Ibid., 138.

¹¹⁹ Ibid., 137-38.

fabrikkerer individer. Disiplinen produserer individer, men disiplinen fremstår ikke først og fremst som suverene og autonome subjekters verktøy. Snarere enn å la maktrelasjonen knytte sammen to frie og aktive subjekter, synliggjør Foucault i dette verket maktens tendens til å spre seg, til å sette seg i institusjonene, til å opptre som struktur eller system. Individene finner sine former, sine plasser og sine roller i og gjennom maktens strukturer. Individene er underordnet makt; makt kommer før subjektene. Dessuten kan de disiplinære institusjonene fungere uten et tydelig styrende subjekt. Rollene som kontrollør, bestyrer eller operatør fremstår nettopp som roller – som posisjoner som individene inntar, funksjoner som et bestemt individ fyller, men som like gjerne kunne være fylt av noen andre.¹²⁰ Alt i alt:

[Den disiplinære øvrigheten] blir til en mangeartet, automatisk og anonym makt [...]. Makten innen den hierarkiske bevoktning besittes ikke som en ting og overføres heller ikke som en annen eiendom: Den fungerer som et maskineri. Og selv om dens pyramidale organisasjon gir den en «sjef», er det apparatet som helhet som produserer «makten» og fordeler individene innen dette stadige og sammenhengende felt.¹²¹

I den panoptiske institusjon – institusjonen som er sentrert rundt et punkt hvorfra hele institusjonen er synlig – tenderer maktens grep mot å holdes oppe av bygningen selv. Som vi så i første kapittel: Desto mer fullkommen den disiplinære makt fremstår som, desto mindre synes den å kunne forstås som en relasjon mellom to aktive og frie subjekter, som et subjekts *handling* på et annet subjekts handlingsmuligheter: «Bevoktningens virkninger er permanente, selv om den som *handling* betraktet ikke pågår uavbrutt. Maktens fullkommenhet gjør at det nærmest blir overflødig å bruke den.»¹²² Makt fremstår ikke i sin disiplinære form som noe som forbinder to aktive og frie subjekter, men som det som ligger under, betinger og former individet – dets vaner, kropp, selvforhold og frihetsutøvelse.

*

---

¹²⁰ Foucault, *Overvåkning og straff*, 176.

¹²¹ *Ibid.*, 156-57.

¹²² *Ibid.*, 175. Min uthevelse.

Verken krigsperspektivet fra *Viljen til viten* eller maktbegrepet i «The subject and power», synes, rent faktisk, å fungere som teoretisk basis for Foucaults konkrete undersøkelser. De historiske undersøkelsene av ulike maktmekanismer synes ikke å fungere som empiriske bekreftelser på en generell maktteori, men snarere som noe som undergraver forsøkene på å gi makt en generell og universell bestemmelse.

Kanskje bør spørsmålet som innledet dette delkapittelet besvares med et verken eller. Kanskje bør en verken lese de historiske undersøkelsene som suksessive eksemplifiseringer av ett generelt teorikompleks eller som uttrykk for brudd i forståelsen av makt, frihet og subjektivitet. De historiske undersøkelsene synes å framvise en kontinuitet, men denne synes snarere å være av funksjonell enn av teoretisk art: De historiske undersøkelser synes heller enn å uttrykke, å sprengte essensielle eller generelle forståelser av makt, subjektivitet og frihet, og forholdene dem imellom.

5.2 Undertrykkelse og frigjøring

Om Foucaults beskrivelse av makt i «The subject and power» står i kontrast til den disiplinærmakten som ble beskrevet i *Overvåkning og straff*, rammer den godt inn den nyliberale maktlogikken slik jeg utla den i tredje kapittel. Særlig forestillingen om at makt er en relasjon mellom to frie og aktive subjekter, der den ene strukturerer handlingsrommet til den andre, er en maktforståelse som reflekteres i den nyliberale styringsrasjonaliteten. Subjektet eller subjektiviteten går fra å være det makten grep tak i og formet, til å bli noe som makten kun når og forbindes med gjennom et mellomliggende handlingsrom, et handlingsrom som makten strukturerer og der subjektene slippes fri. Det finnes i den nyliberale styringsrasjonaliteten ingen motsetning mellom makt og frihet, i alle fall ikke når makt, frihet og subjekt bestemmes som i «The subject and power»:

Power is exercised only over free subjects, and only insofar as they are «free». By this we mean individual or collective subjects who are faced with a field of possibilities in which several kinds of conduct, several ways of reacting and modes of behavior are available.¹²³

---

¹²³ Foucault, «The subject and power», 139.

En slik forståelse av frihet – frihet som mulighet til å velge mellom ulike handlingsalternativer – synes også å være grunnlaget for frihetsdiskusjonen i den moderne liberale politiske filosofien. En viktig debatt har her vært knyttet til begrepene om positiv og negativ frihet. Friedrich Hayek gir en god beskrivelse av det som vanligvis forstås med negativ frihet, nemlig frihet som mulighet til å handle etter egne beslutninger og planer:

Om en person er fri eller ei, beror ikke på handlingsmulighetene, men på om denne kan forvente å skape sin handlingsbane i tråd med sine nåværende intensjoner, eller om noen annen har makt til å manipulere betingelsene slik at personen blir nødt til å velge etter den andres vilje og ikke etter sin egen.¹²⁴

I henhold til denne forståelsen er frihet fravær av ytre tvang. En slik negativ forståelse kontrasteres gjerne med en eller flere «positive» forståelser av frihet. I en av dem forstås frihet som kapabilitet: evne til å gjøre det man vil, makt til å tilfredsstillere ens ønsker.¹²⁵ Amartya Sen forstår positiv – eller substansiell – frihet som kapabilitet til å utføre bestemte handlinger, som «mulighet til å oppnå resultater som vi verdsetter og har grunn til å verdsette.»¹²⁶ Å øke våre *reelle* valgmuligheter er å øke vår frihet.¹²⁷ Charles Taylor forfekter på sin side en frihetsforståelse der frihet ikke bare dreier seg om fravær av ytre hindringer for realisering av ønsker, men der det å være fri også innebærer at ønskene ikke strider mot ens grunnleggende mål eller selvrealisering.¹²⁸ Din frihet kan være begrenset av at du må oppgi ønsker du anser som grunnleggende fordi andre ønsker som du anser som mindre grunnleggende, eller til og med uforvarsvarlige eller forkastelige, for øyeblikket er sterkere. Ikke nok med det, subjektet er ikke selv «den endelige autoriteten i spørsmålet om hvorvidt det er fritt, ettersom

---

¹²⁴Friedrich A. von Hayek, «Frihetens konstitusjon», i *Liberalisme: politisk frihet fra John Locke til Amartya Sen*, red. Svendsen (Oslo: Universitetsforlaget, 2009), 239.

¹²⁵ Se *Ibid.*, 242.

¹²⁶ Amartya Sen, «Utvikling som frihet», i *Liberalisme : politisk frihet fra John Locke til Amartya Sen*, red. Svendsen (Oslo: Universitetsforlaget, 2009), 519.

¹²⁷ *Ibid.*, 520.

¹²⁸ Charles Taylor, «Hva er galt med negativ frihet?», i *Liberalisme: politisk frihet fra John Locke til Amartya Sen*, red. Svendsen (Oslo: Universitetsforlaget, 2009), 430.

subjektet ikke kan være den endelige autoriteten i spørsmålet om dets ønsker er autentiske [...]»¹²⁹ Subjektet kan ta feil om hva som er dets grunnleggende ønsker, hva det *egentlig* ønsker.

Ufrihet forstås, uavhengig om den er den negative eller positive frihetens motstykke, som det som hemmer individet - dets vilje, dets ønsker eller realiseringen av dets egentlige selv. Frihet blir fravær av det som – som resultat av andre subjekters aktive tvang, eller rett og slett tingenes tilstand – står i veien for at en får realisere sine (sanne) mål og ønsker. Felles for de ulike liberale tenkerne er at frihet forstås som rommet til å realisere bestemte ønsker eller mål. Diskusjonen dreier seg om de relevante intensjonene og målsetningene er de sanne, autentiske eller grunnleggende eller de en faktisk har, gitt ens faktiske handlingssituasjon.

*

Å forstå makt som grensedracting for friheten – som noe som ikke makter annet enn å si nei til begjær, ønsker, kropper, krefter og viljer – kjennetegner den negative, juridisk-diskursive maktforståelsen Foucault utfordrer i *Viljen til viten*.¹³⁰ Når det gjelder seksualitet, kommer denne maktforståelsen til uttrykk gjennom undertrykkelseshypotesen: Seksualiteten har siden det 17. århundre vært begrenset, holdt nede, fortiet og fornektet. Kjønn og seksualitet er det umiddelbare og reelle, makt det som forhindrer og sier nei.¹³¹ Undertrykkelseshypotesens framside er frigjøringshypotesen. Dersom kjønn og seksualitet er noe primært, reelt og signifikant, noe som har vært undertrykket og begrenset, vil formuleringen og realiseringen av kjønn, seksualitet og begjær innebære en frigjøring. Å være for kjønn er å være mot makten – ved ett sprang kan seksualiteten frigjøres, og den makten som fungerer som forbud og undertrykkelse overskrides. Undertrykkelseshypotesen åpner for en «etikk» der moralsubjektets telos er den frigjøring og det selvhverredømme som loves ved erkjennelsen, formuleringen og aksepteringen av de begjær og tanker som har vært ubevisste, fornæktede og fortrengete. Kjønn og seksualitet fremstår innenfor dette perspektivet – både for dem

---

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Foucault, *Viljen til viten*, 94-95.

¹³¹ Ibid., Kapittel 1.

som vil frigjøre det, og for dem som på ulike måter vil kontrollere individenes (seksual)liv – som nøkkelen til individets vesen. Seksualiteten er atferdens skjulte, men alltid aktive prinsipp, hemmelighet som alltid røper seg.

Men hva hvis makten snarere enn å undertrykke begjæret har avgrenset og fiksert, oppildnet og frambrakt det? Hva hvis makten snarere enn å forhindre nytelser har intensivert dem? Hva hvis den snarere enn å ha fortiet seksualitetens tale har avkrevd bekjennelse, dechiffret og formulert? Og hva hvis kjønnet ikke har noen selvstendig eksistens utenfor den makt-diskursen Foucault kaller seksualitetsanordningen?¹³²

Begrepet kjønn har, hevder Foucault, «gjort det mulig å regruppere anatomiske elementer, biologiske funksjoner, atferdsmåter, sansefølelser og nytelser til en kunstig enhet og det har gjort det mulig å få denne fiktive enheten til å fungere som årsaksprinsipp, allestedsnærværende mening og hemmelighet man må avdekke overalt: Kjønnen har altså kunnet fungere som unik signifikant og universelt signifikat.»¹³³ Denne forestillingen har gjort det til en plikt for makten å ta hånd om seksualiteten. Makten berører og utspør, den avgrenser og fikserer begjær, den intensiverer og påkaller nytelser.¹³⁴ Kanskje hadde hele seksualitetsanordningen som mål å innrette en økonomisk nyttig og politisk bevarende seksualitet? Kanskje det skriver Foucault, men uavhengig av hva formålet var, har ikke makten først og fremst *funget* negativt, men produktivt.

Undertrykkelse/frigjøringsperspektivet søker utgangspunktet for motstand, overskridelse og frihet i det som anses å være før og utenfor makten og diskursen: i det reelle og naturlige. Faren er at en risikerer å bruke diskursens naturaliserte produkter som utgangspunkt, støtte og grunn for det spranget som skal sprengre maktdiskursens rammer, og derigjennom synke ned i diskursens orden – jo dypere jo kraftigere en sparker fra. Når det gjelder seksualitet vil undertrykkelsesperspektivet risikere å ta utgangspunkt i erfaringer av begjær og nytelser, og forståelser av

---

¹³² «Anordning» er Espen Schaannings oversettelse av Foucaults «dispositif». Med anordning kan vi forstå en heterogen samling av institusjoner, tale, praksiser, strategier, lover og vitenskapelige regler. En anordning kan samles sies å frambringe eller forme objekter for kunnskap, styring og selvforhold.

¹³³ Foucault, *Viljen til viten*, 169.

¹³⁴ *Ibid.*, 55 og 59.

seksualitet og kjønn (som signifikante, naturlige og identitetsgivende), som er formet av seksualitetsanordningen selv.

Foucault forskyver perspektivet. Han spør ikke om seksualiteten, nytelsene, begjærene og kjønnen har blitt undertrykket eller ikke, men om hvordan størrelsene har oppstått. Hans metode er *genealogisk*. Genealogien, skriver Foucault i «Nietzsche, Genealogy, History», søker ikke *opprinnelsen* (*Ursprung*). I alle fall ikke når opprinnelsen forstås som det rene fundament, som tingenes velbeskyttede identitet, uforfalskede mulighet og eksakte essens.¹³⁵ I stedet for et individs, en følelse eller en idé's opprinnelse søker genealogien herkomsten (*Herkunft*): «The subtle, singular and subindividual marks that might possibly intersect in them to form a network that is difficult to unravel.»¹³⁶ Genealogien finner spredning, fragmentering og heterogenitet der undertrykkelsehypotesen leter etter en ren mulighet og et opprinnelig potensial. For Foucault er kjønnen verken sete for en opprørsk energi og ureduserbar drift, eller hemmeligheten som definerer oss, men seksualitetsanordningens mest spekulative element.¹³⁷

Hvor radikal er Foucaults genealogi? Hvor langt bakover er han rede til å forskyve og oppløse? Forutsetter han en grunn, et prinsipp som makten kanskje kan undertrykke, lede eller holde nede, men som er konstituert utenfor makt og viten? Å satse på kjønnen som opprinnelig drift er altså ikke for Foucault en måte å unnsnippe makten. Foucault unngår imidlertid ikke bare å snakke om en opprinnelig kjønnsdrift, en vilje til makt *à la* Nietzsche synes også å være fraværende.¹³⁸ Finner Foucault allikevel en basis utenfor makten og diskursen, et mulig utgangspunkt for motstand? Følgende ofte siterte passasje har fått flere til å svare ja:

---

¹³⁵ Michel Foucault, «Nietzsche, Genealogy, History», i *The essential Foucault : selections from The essential works of Foucault, 1954-1984* (New York: New Press, 2003), 353.

¹³⁶ Ibid., 355.

¹³⁷ Som han skriver: «[...] det utarbeider seg en forestilling om at det finnes noe annet enn kroppene, organene, de somatiske lokaliseringene, kroppsfunksjonene, de anatomisk-fysiologiske systemene, sansefølelsene og nytelsene, noe annet og mer, noe som har sine iboende egenskaper og sine egne lover: 'kjønnet'.» Foucault, *Viljen til viten*, 167.

¹³⁸ Jf. eksempel *Moralens genealogi*: «Den gjennomgående kraft er nettopp *frihetens instinkt* (sagt på mitt språk: viljen til makt).» Friedrich Nietzsche, *Moralens genealogi: et stridsskrift* (Oslo: Spartacus, 2010), 85.

Man må ikke tro at man ved å si ja til kjønnen, sier nei til makten. Tvert imot følger man da den allmenne seksualitetsanordningens retning. Det er kjønnsinstansen man må frigjøre seg fra hvis man vil sette kroppene, nytelsene og vitensformene i deres mangfold og deres mulige motstand opp mot maktens grep ved hjelp av en taktisk vending av de ulike seksualitetsmekanismene. Støttepunktene for motangrepet mot seksualitetsanordningen må ikke være kjønns-begjæret, men kroppene og nytelsene.¹³⁹

Sniker Foucault her – med «kroppene og nytelsene» – inn en utside, en opprinnelig og naturalistisk retrettmulighet?¹⁴⁰ Sier man nei til makten ved å si ja til kroppen og nytelsen? Ut fra de historiske analysene i *Overvåkning og straff* og *Viljen til viten* er det lite som tyder på at Foucault mener det. *Viljen til viten* er spekket med beskrivelser av hvordan seksualitetsanordningen framkaller, avgrenser, intensiverer og danner nytelse,¹⁴¹ og *Overvåkning og straff* er i stor grad en studie i hvordan kropper reguleres og formes, hvordan selv ikke kroppene er en konstant størrelse, et rent utgangspunkt, men på en fundamental måte er innskrevet i maktteknikker.

Kanskje bør «kroppene og nytelsene» heller ses på som mulige utgangspunkt for omveltning og bevegelse *innenfor* makt-diskursen. Foucault snakker da også om en *taktisk* vending av de ulike seksualitetsmekanismene. For det første: Diskursens elementer kan virke innenfor forskjellige og ofte motstridende strategier. Identiske formuleringer kan adopteres og brukes som våpen av de som tidligere ble forsøkt kontrollert ved hjelp av dem. Kroppene og nytelsene er ikke utenfor diskursen, men trenger ikke som diskursive elementer å ha en stabil rolle. Andre eksempler på elementer som har hatt en taktisk tvetydig funksjon i seksualitetsanordningen er

---

¹³⁹ Foucault, *Viljen til viten*, 173.

¹⁴⁰ Ja, ifølge Peter Dews, «Makt og subjektivitet hos Foucault», *Agora : journal for metafysisk spekulasjon* 27, no. 2-3 (2009), 132-35. og Charles Taylor, «Foucault on freedom and truth», i *Foucault: a critical reader*, red. Hoy (Oxford: Basil Blackwell, 1986).

¹⁴¹ Foucault beskriver «uendelige spiraler» av nytelse og makt: «[...] bekjennelsens intensitet forøker eksaminatorens nysgjerrighet; den nytelsen som avdekkes flyter tilbake til den makten som omringer den. Men hos den som skal svare utskiller alle disse inntrengende spørsmålene de nytelsene han tilkjennegir; blikket fastsetter dem, oppmerksomheten avgrenser dem og gir dem liv.» Foucault, *Viljen til viten*, 55.

«homoseksualitet» og «liv».¹⁴² En strategi med utgangspunkt i kroppen og nytelsene unndrar seg ikke makt-diskursen, men kan kanskje vri litt på den. For det andre er det en helt spesiell makt-diskurs, seksualitetsanordningen, Foucault tematiserer i *Viljen til viten*. En anordning der kjønn og begjær er de sentrale størrelsene. Seksualitetsanordningen støtter seg på forestillingen om at det finnes *noe annet, noe mer* enn kroppene, de biologiske funksjonene, sansefølelsene, atferdsmåtene og nytelsene, noe som har sine egne lover og egenskaper.¹⁴³

Kjønnnet fungerer som den underliggende enhet som syntetiserer og binder sammen disse størrelsene. Kroppene og nytelsene blir uttrykk for kjønnnet. Kjønnnet blir den rene potensialitet, det samlende punkt, den enhetlige opprinnelse (*Ursprung*). Genealogen Foucault vil finne spredning, heterogenitet og løse tråder der kjønns- og begjærsteoretikere vil finne et samlende punkt. Bak tingene finner ikke genealogen en hemmelig essens; hemmeligheten er at det ikke finnes noen essens.¹⁴⁴ Ut fra et slikt perspektiv gir det mening å heller ta utgangspunkt i «kroppene og nytelsene» enn i «kjønns-begjæret», dersom en er ute etter å rokke ved seksualitetsanordningen, uten at en derved henfaller til en form for naturalisme. Å forsøke å løsrive kroppene og nytelsene fra kjønnsperspektivet, utfordrer seksualitetsanordningen, selv om kroppene og nytelsene ikke er unndratt makt og diskurs, men selv er dannet og formet innenfor nettverk av makt og kunnskap.

Undertrykkeshypotesen er grunnet i forestillingen om at det finnes noe utenfor makten, noe som ikke er produsert innenfor makt-diskursen, men som er dens *opprinnelige* objekt. Foucault kritiserer hypotesen om kjønnets og begjærets undertrykkelse. Kjønn-begjæret er for Foucault ikke noe opprinnelig og naturlig, noe som nettopp derfor både kan undertrykkes og frigjøres. Man kunne tenke seg at Foucaults kritikk siktet mot en forskyvning, men bevaring, av undertrykkelsesmodellen. Den reelle undertrykkelse ville i så fall skjule seg bak den illusoriske forestillingen om kjønnets og begjærets undertrykkelse. Ved å si ja til, produsere og støtte seg på kjønn-begjæret, kunne makten undertrykke noe annet, for

---

¹⁴² «Homoseksualiteten begynte å snakke om seg selv, å kreve sin legitimitet eller sin 'naturlighet', og ofte i et vokabular og ved hjelp av begreper som medisinen diskvalifiserte den med.» Ibid., 113. Også «livets» taktiske rolle var ustabil. Jf. Foucault, *Viljen til viten*, 158-59.

¹⁴³ Foucault, *Viljen til viten*, 167 og 69.

¹⁴⁴ Foucault, «Nietzsche, Genealogy, History», 353.

eksempel kroppene og nytelsene. Makten ville allikevel, på det mest grunnleggende plan, fungere negativt. Foucault synes imidlertid ikke å finne, eller lete etter, en størrelse som kan anta rollen som maktens alteritet eller utside. Makten synes ikke å bli definert av en størrelse som samtidig markerer dens grense og målskiven for dens undertrykkelse. Foucaults analyser synes snarere å smuldre opp, enn å etablere det rommet som behøves for å formulere undertrykkeshypotesen. Maktens utside unndrar seg konsekvent.

*

Friheten i den nyliberale styringsrasjonaliteten er friheten til å manøvrere og velge innenfor et gitt handlingsrom. Dette minner om det negative frihetsbegrepet til Isaiah Berlin og Hayek. Det positive frihetsbegrepet til for eksempel Sen knytter friheten til størrelsen på handlingsrommet, til muligheten og evnen til å realisere viktige ønsker og målsetninger. Undertrykkeshypotesen og dens negative maktforståelse opererer i samme farvann. Frihet er subjektets mulighet til å realisere seg selv, sitt begjær, sitt sanne kjønn, sine intensjoner, mål og ønsker. Friheten er mellomrommet mellom subjektet og den undertrykkelse eller begrensning som hindrer dets (sanne) utfoldelse. Frihet er, eller muliggjør, subjektets selvrealisering eller selvidentitet.¹⁴⁵ Gitt undertrykkeshypotesen og den juridisk-negative maktforståelsen er frihet fravær av makt og makt begrensning av frihet.

Innenfor en slik forståelse av makt, frihet og subjektivitet trenger Foucault det han ikke vil tillate seg – eller det han angivelig skal ha sett seg tvunget til å snike inn bakveien: For å i det hele tatt kunne snakke om makt trenger han en maktens utside, et punkt hvorfra makten kan forstås som undertrykkende. Charles Taylor skriver:

But now something is only an *imposition* on me against a background of desires, interests, purposes, that I have. It is only an imposition if it makes some dent in these, if it frustrates them, prevents them for fulfillment, or perhaps even from formulation. If some external situation or agency wreaks some change in me which in no way lies athwart some such

---

¹⁴⁵ Med dette mener jeg sammenfallet av det faktiske subjekt og det potensielle subjekt, der sistnevnte er gitt ved intensjoner, mål og ønsker (mer eller mindre begrenset av de faktiske handlingsmulighetene) og/eller det sanne begjær eller kjønn.

desire/purpose/aspiration/interest, then there is no call to speak of an exercise of power/domination.¹⁴⁶

Og finner gjenklang hos Peter Dews:

Likevel: om maktbegrepet skal ha noen kritisk politisk betydning, må det finnes *et eller annet* prinsipp, *en eller annen kraft* eller *en eller annen* entitet som makten «smadrer» eller «underkuer», en størrelse hvis befrielse fra denne undertrykkelsen oppfattes som ønskelig. En ren positiv redegjørelse for makt vil ikke lenger være noen redegjørelse for makt overhodet [...].¹⁴⁷

Så lenge Foucault nekter å skrive om undertrykkelse, så lenge han ikke åpner for muligheten av frigjøring, blir hans maktanalyser muligens meningsløse, og definitivt blottet for kritisk brodd. Det er ifølge Taylor og Dews noe med Foucaults måte å forstå og forbinde makt, frihet og subjektivitet som blokkerer hans undersøkelser, som gjør dem maktesløse overfor makten.

Det liberale rammeverket forsøker å konsolidere et maktfritt rom rundt subjektet, et rom for subjektets frihet og utfoldelse. Det forsøker å etablere de grensene rundt subjektet hvis overskridelse gjør makten illegitim.¹⁴⁸ Når subjektet og dets frihet ikke lenger fremstår som uproblematiske kontraster til makten, forsvinner det umiddelbare grunnlaget for å vurdere maktens *legitimitet*. Hvis ikke individet lenger kan fungere som grunnlag for kritikk av makten, må Foucault ifølge Dews erstatte det med noe annet som kan innta den åpne plassen. Dersom ikke individet kan bekle «subjektposisjonen» må noe annet gjøre det, dersom ikke individet kan være «subjekt» – i betydningen opprinnelig, aktiv, og grunnleggende – må noe annet være det. Skal Foucaults arbeider være maktkritikk kan han ikke forlate det liberale rammeverkets grunnleggende struktur. Dersom ikke makten kontrasteres med en eller annen størrelse hvis frihet og utfoldelse den undertrykker faller Foucaults maktanalyser fra hverandre.

---

¹⁴⁶ Taylor, «Foucault on freedom and truth», 91.

¹⁴⁷ Dews, «Makt og subjektivitet hos Foucault», 125.

¹⁴⁸ Jf. Nancy Fraser, «Foucault om moderne makt: Empiriske innsikter og normative forvirringer», *Agora: journal for metafysisk spekulasjon* 27, no. 2-3 (2009), 281.

Det har da heller ikke manglet forsøk på å lete etter eksplisitte eller implisitte henvisninger til slike størrelser i Foucaults tekster – størrelser som kan løse den tilsynelatende aporien og begrunne en kritikk av makten i undertrykkelsen og frigjøringens språk. I det følgende vil jeg heller undersøke om Foucaults filosofi kan ha et kritisk potensial som *ikke* oppstår ved å henvise til en størrelse (subjektet, individet, libido, nytelsen, behov, ønsker, kreftene, kroppen, etc.) hvis integritet må bevares, potensial realiseres eller undertrykkelse oppheves. Kanskje er det kritiske potensial i Foucaults filosofi ikke knyttet til en tilnærming til det liberale rammeverkets konfigurasjon av makt, subjektivitet og frihet. Kanskje oppstår det tvert i mot ved å motstå, ja til og med omsnu, denne tradisjonens måte å koble disse størrelsene på.

5.3 Kritikk som filosofisk etos

I artikkelen «What is enlightenment?» tar Foucault for seg Immanuel Kants svar på det samme spørsmålet, et svar som ble publisert i *Berlinische Monatsschrift* i november 1784. Opplysning er for Kant en vei fra umyndighet til myndighet; opplysning er å frigjøre seg fra autoriteter, å våge å bruke ens egen fornuft. Opplysning er å la seg lede av sin egen fornuft, å ikke la bøkene ta seg av forståelsen, presten samvittigheten og doktoren livsførselen. Foucault fremhever hvordan opplysning for Kant samtidig er en pågående prosess, og en oppgave og plikt. Dersom opplysningen er den prosessen gjennom hvilken menneskeheten frigjør seg fra kunnskapsautoriteter og sjalesørgere og begynner å la seg lede av sin egen fornuft, er opplysningen samtidig det som gjør Kants filosofiske kritikk – gestaltet i hans tre Kritikker – nødvendig:

Now, it is precisely at this moment that the critique is necessary, since its role is that of defining the conditions under which the use of reason is legitimate in order to determine what can be known, what must be done, and what may be hoped.¹⁴⁹

---

¹⁴⁹ Michel Foucault, «What is Enlightenment?», i *The essential Foucault: selections from The essential works of Foucault, 1954-1984* (New York: New Press, 2003), 47.

Kritikken er opplysningens selv-begrensende garantist. Kritikken hindrer opplysningen å slå over i sin motsetning, hindrer at opplysningen leder til nye typer ufornuft og ufrihet: illusjon, spekulasjon og umenneskelig formålsrasjonalitet. Kritikken rammer inn og begrenser opplysningen, men på en måte som styrker og stabiliserer den. Kant forsøker å gjenetablere grenser for hva vi kan tenke og hva vi kan gjøre etter at autoritetenes og dogmenes lenker er sprengt. Grenser som imidlertid er gitt av fornuften selv.

Det er ikke først og fremst det konkrete innholdet i Kants diagnose av opplysningen som synes å fange Foucaults interesse. Kants tekst blir interessant i forbindelse med Foucaults virke i og med at den kobler sammen samtidsdiagnose og nødvendigheten av en bestemt filosofisk aktivitet: «It is in the reflection on ‘today’ as difference in history and as motive for a particular philosophical task that the novelty of this text appears to me to lie.»¹⁵⁰ For at opplysningen som fenomen og oppgave skulle kunne realiseres var den filosofiske kritikken nødvendig.

Opplysningen som historisk fenomen er på sett og vis også det som gjør Foucaults filosofi nødvendig. Opplysningen – som et sett med politiske, økonomiske, sosiale, institusjonelle og kulturelle hendelser – blir et privilegert materiale for Foucaults historisk-filosofiske refleksjon. Ikke fordi han vil skille det gode ved opplysningen fra det dårlige, men fordi vi selv, måten vi tenker og handler på, fortsatt i stor grad er historisk bestemt av opplysningen. Knyttet til opplysningen som epoke finner Foucault hos Kant en holdning han gir navnet modernitet. Foucault foreslår å la opplysningen betegne en epoke, og modernitet betegne en holdning, en bestemt måte å forholde seg til sin samtid på. Foruten Kant, trekker Foucault fram Baudelaire som en bærer av en slik modernitetens holdning eller etos, et etos som han beskriver som en permanent kritikk av ens historiske epoke.

Foucaults filosofi er som Kants en undersøkelse av grenser, og for Foucault er *kritikk* kjennetegnet nettopp ved å være en grenseaktivitet. Men der Kants kritikk etablerte grensene for hva vi kan tenke og gjøre, er Foucaults kritikk en analyse av måten grensene som rammer inn det vi er, det vi gjør og det vi tenker har blitt etablert. Også Foucaults filosofi er knyttet til en analyse av samtiden. Foucaults kritikk er en historisk ontologi, en ontologi som ikke søker å etablere det konstante og universelle,

---

¹⁵⁰ Ibid., 48.

men som snarere prøver å undersøke hva som er kontingent og historisk i det som fremstår som nødvendig og allment. Kritik, ikke som en etablering av grenser vi ikke kan overskride, men som synliggjøring av det historiske og kontingente i de tilsynelatende universelle grensene for hva vi er, tenker og gjør.

Foucaults filosofi skaffer til veie en avstand til våre tenkemåter og praksiser ved å kontrastere dem med andre tenkemåter og praksiser. Hans analyse av ulike epistemer framviser kunnskapens vekslende mulighetsbetingelser: Vitenskapen og tenkningens «ubevisste», de historiske *a priori* som ligger under og strukturerer hva det er mulig å tenke og si innenfor en gitt periode eller en gitt diskurs. *Galskapens historie* synliggjør for oss fremmede måter å trekke linjene mellom galskap og fornuft på. *Overvåkning og straff* graver fram glemte forståelser av straff, kriminalitet og innesperring, og forbindelsene dem imellom. *Seksualitetens historie* gjør det samme med nytelser, begjær og kjønnsakter.

I tillegg til dette komparative trekket ved Foucaults bøker, er også hans genealogiske perspektiv en måte å gjøre oss selv synlige og påtagelige. Gjennom den genealogiske synsvinkel er det imidlertid det fremmede *i oss selv*, i våre praksiser, tenkemåter og begreper, i hvordan vi har blitt det vi er, som blir synliggjort. Foucaults genealogi gjenfinner ikke tingenes rene essens, spiren til det vi har blitt, aktualitetens potensialitet: Vi gjenfinner ikke oss selv i begynnelsen.¹⁵¹ Som vi har sett, har det blitt hevdet at Foucaults grunnleggende apori er spenningen mellom hans radikale historisisme og den tilsynelatende nødvendigheten av å ha et eller annet utgangspunkt for en normativ vurdering av de maktmekanismer han beskriver. Foucault trenger, og skal også vedvarende ha «sneket inn», en opprinnelig mulighet, en forspilt sjanse eller en undertrykket entitet i sine genealogiske undersøkelser. «Kroppene og nytelsene» fra *Vilje til viten* er allerede nevnt.¹⁵² I tillegg leses *Galskapens historie* som en romantisering og oppvurdering av en undertrykt «irrasjonalisme».¹⁵³

---

¹⁵¹ Foucault, «Nietzsche, Genealogy, History», 360.

¹⁵² Jf. Judith Butler, *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*, Routledge classics (New York: Routledge, 2006), 131. Henvisningen til et førdiskursivt og naturlig seksual- og nytelsesliv skulle også være gjentatt i Foucaults forord til Herculine Barbins dagbøker.

¹⁵³ Jf. Gary Gutting, *French philosophy in the twentieth century* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 264.

Det synes for meg at det imidlertid er *immanent* i det filosofisk-historiske arbeidet, den historiske ontologien, at det kritiske potensial i Foucaults filosofi ligger. Foucaults undersøkelser synliggjør det *formede* ved det som fremstår som selvfølgelig, umiddelbart og universelt. Foucault perspektiverer våre perspektiv. Hans arbeider synliggjør det kontingente i våre måter å la ting framtre på, ved å sammenstille dem med andre og fremmede perspektiv. Foucault graver fram de prosedyrer, teknikker og regler som frembringer objekter for kunnskap, makt og selvforhold. Han framviser mulighetsbetingelsene for den kriminelle, for den gale og for begjærssubjektet – figurer som er konstruerte, men ikke av den grunn mindre reelle. Snarere tvert i mot: For Foucault virker det virkelige alltid å være skapt, formet og dannet. Det eksisterende har alltid eksistensbetingelser; et innhold er avhengig av å bli gitt en form. Bak et gitt perspektiv eller en bestemt formgivning finner ikke Foucault en ubesudlet essens. Foucaults komparative historie er ikke en søken etter alternativer, hans genealogi ikke et forsøk på å gjenopprette en opprinnelig mulighet. Formingen er ikke en pervertering eller fordreining. Like fullt vil et perspektiv alltid synliggjøre gjennom å tillukke og avgrense. Selve denne avgrensningen og tillukkingen er ikke synlig innenfra, det er nettopp den blinde flekk som lar perspektivet fungere, som lar det frembringe en virkelighet. Det som rammer inn og muliggjør vår virkelighet, våre tenkemåter og praksiser er ikke selv synlig. Det er derfor det kontingente, skapte og historiske får et skinn av nødvendighet og universalitet. Det kritiske i Foucaults virke består nettopp i å åpne opp de tillukkende perspektiv, ikke for å gjenetablere muligheten av en fundamental og opprinnelig åpenhet, men for å vise at formingen og tillukkingen er kontingent og *foranderlig*.

Foucaults filosofi trenger ikke en henvisning til en underkuet størrelse hvis frigjøring og realisering vi bør arbeide for, for å inneha en kritisk brodd: Ved å tilveiebringe en avstand til oss selv, ved å synliggjøre det kontingente i det som fremstår som selvfølgelig, ved å synliggjøre brudd i den historiske utviklingen som fremstår som lineær – ved å finne sprekker i de tilsynelatende sømløse og ugjennomtrengelige grensene for hva vi er, tenker og gjør – kan Foucaults historiske ontologi åpne opp rom for transformasjon, rom for frihet. At Foucault ikke i tillegg utstyrrer oss med et prinsipp ut fra hvilket vi kan *bedømme* ulike praksiser, anordninger og samfunn, at han ikke i tillegg etablerer et normativt grunnlag som vi kan bruke til å stake ut retningen samfunnet bør bevege seg i, kan man selvfølgelig

synes er synd, men det kan ikke derfor ses på som en *mangel* eller *apori* ved Foucaults filosofi. At Foucault holder seg på et annet nivå, at hans virke (som de fleste andre filosofers) er begrenset, kan ikke uten videre brukes som et ankepunkt mot ham, og det hindrer heller ikke hans filosofi fra å ha en kritisk funksjon.

Når Foucault klandres for ikke å ha noe ståsted kan han kritisere gjeldende maktforhold og sammenligne forskjellige anordninger fra, når hans analyser anklages for å bli servile, kritiseres han på sett og vis for ikke å bedrive politisk filosofi i tradisjonell forstand. Den politiske filosofien studerer ikke bare samfunnets sosiale organisering, den vurderer og bedømmer også denne organiseringen, og da spesielt regjeringsmakten, ut fra et moralsk ståsted.¹⁵⁴ Den politiske filosofien vurderer den faktiske verden i forhold til et normativt grunnlag, og har som filosofisk mål den tankemessige konstruksjonen av en koherent, og i henhold til filosofiens moralsk-normative grunnlag, *legitim* samfunnsorganisering.¹⁵⁵ Den *bedømmer* faktiske og mulige samfunnsorganiseringer ut fra en normativ basis. Foucaults «samtidshistorie» kan i kontrast til dette forstås som en måte å *synliggjøre* aspekter ved samfunnet – og åpne opp virkeligheten for mulig transformasjon – gjennom et filosofisk-kritisk arbeid:

[This critique] will separate out, from the contingency that has made us what we are, the possibility of no longer being, doing, or thinking, what we are, do, or think. [...] It is seeking to give new impetus, as far and wide as possible, to the undefined work of freedom.¹⁵⁶

Foucaults filosofi etablerer ikke forankrende moralprinsipp, men manifesterer en vedvarende holdning, et oppåpnende kritisk-filosofisk *etos*. Heller enn å forsøke å etablere den størrelse som er utenfor makten, historien og samfunnet, avdekker han det historiske, formede og dannede i stadig nye størrelser. Filosofisk kritikk blir ut fra Foucault en aldri avsluttbar aktivitet: Enhver transformasjon av våre tankemåter, kunnskapspraksiser og maktstrukturer vil, dersom vi aksepterer forestillingen om at det virkelige bestandig er formet, alltid selv innebære en avgrensning og tillukking, og

---

¹⁵⁴ Se for eksempel Ted Honderich, *The Oxford companion to philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 730.

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ Foucault, «What is Enlightenment?», 54.

alltid bære i seg faren for å bli tilstivet og framtre nødvendig og selvfølgelig. Dersom det kritiske etos åpner opp for transformasjon, vil det ikke av den grunn ha utspilt sin rolle, tvert i mot vil det være kallet til fornyet innsats.

Kritikkens frihet knyttes til det vedvarende arbeidet med å få oss selv på avstand – en avstand som synliggjør det historiske, kontingente og overskridbare – i det vi anser som nødvendig. Dette medfører at denne typen frihet verken er et utgangspunkt, eller et rom som kan grunnfestes, men kun oppstår gjennom en vedvarende kritikk av det vi til enhver tid er, gjør og sier.

*

I denne oppgaven har vi sett hvordan Foucault kan sies å anlegge et genealogisk perspektiv på subjektet og friheten. Subjekt og frihet fremstår ikke først og fremst som opprinnelige utgangspunkt, men som størrelser som dannes og formes – størrelser som på en fundamental måte er forbundet med makt. Når Foucault leser liberalismen som styringsrasjonalitet er forholdet mellom frihet og makt kjennetegnet ved gjensidig avhengighet. I nyliberalismen så vi hvordan frihet (når den forstås som en formal valgfrihet) og makt (som strukturering av handlingsrom) er perfekt kompatible og sammenvevde.

Ved å vende oppmerksomheten mot antikken synliggjør Foucault en bakgrunn som lar det kristne og moderne vestens subjekt tre fram i sin historiske kontingens. *Bruken av lystene* åpenbarer imidlertid ikke bare en kontrasterende bakgrunn til vår måte å forstå subjektivitet og begjær, også den liberale teoriens frihetsforståelse fremstår tydeligere på bakgrunn av analysene i denne boken: Eksistenskunstens frihet var ikke som den liberale politiske teoriens frihet først og fremst et utgangspunkt (en mulighet til å velge mellom flere alternativer), men noe som måtte dannes og opprettholdes; frihet var et resultat av vedvarende arbeid. Dette arbeidet gikk ikke ut på å skape eller opprettholde det rommet som muliggjorde subjektets utfoldelse – friheten var ikke knyttet til realiseringen av subjektets begjær eller ønsker, kjønn eller libido.¹⁵⁷ Frihetens arbeid gikk snarere ut på å opprette en *avstand* til seg selv, et

---

¹⁵⁷ Dette frihetsrommet hadde den greske borger allerede, det fungerte mer som utgangspunktet for etikken. *Etikkens* eller livskunstens frihet var en frihet som oppsto gjennom kunsten å kunne begrense seg selv, kunsten å kunne avstå fra et umiddelbart utløp for drifter, en umiddelbar realisering av begjær.

selvforhold som samtidig gjorde det mulig å kjenne seg selv, styre seg selv og å transformere seg selv.

Foucaults undersøkelse av den greske eksistensetikken graver fram en kontrast som synliggjør det partikulære og kontingente i frihetsforståelsen (subjektets utfoldelse; frihet eller frigjøring fra en undertrykkende makt) i den «liberale» tradisjonen, slik den kommer til uttrykk gjennom undertrykkeshypotesen i *Viljen til viten*, men også i den kritikken av Foucault vi har sett på i denne oppgaven. Friheten knyttes i den gresk-antikke nytelsesetikken til en holdning, en dyd, et vedvarende arbeid, et forsøk på å få seg selv på en armlengdes avstand. Frihet forstås som rom for transformasjon. Det er på dette mer formale nivået vi kan finne forbindelsen mellom den greske eksistensetikken og Foucaults filosofiske etos. Foucault finner ikke i den greske nytelsesetikken som sådan et forbilde, en mulig modell for vår tid.¹⁵⁸ Selve tanken om å kunne finne svar på våre spørsmål og utfordringer i en annen periodes løsninger virker i det hele tatt lite plausibel, tatt i betraktning Foucaults historiserende framgangsmåte.¹⁵⁹

5.4 Avslutning

Jeg har i denne oppgaven undersøkt hvordan Foucaults arbeider synliggjør det kontingente og historiske i en bestemt måte å forstå subjekt, frihet og makt (og relasjonene dem imellom) – forståelsen av makt som grensedragning for subjektets frihet. Denne forståelsens hegemoni har vi sett gjennom måten den, i en eller annen form, har fungert som grunnlag for mye av kritikken Foucaults filosofi har blitt utsatt for.

Den liberale politiske filosofien er en problematisering av makt. Makten er det som samtidig må garantere og holde seg unna et frihetsrom rundt subjektet. Makt

---

¹⁵⁸ Som han sier i et intervju: «The Greek ethics of pleasure is linked to a virile society, to dissymmetry, exclusion of the other, an obsession with penetration, and a kind of threat of being dispossessed of your own energy, and so on. All that is quite disgusting.» Foucault, «On the genealogy of ethics», 106.

¹⁵⁹ «I am not looking for an alternative; you can't find the solution of a problem in the solution of another problem raised at another moment by other people. You see, what I want to do is not the history of solutions – and that's the reason why I don't accept the word *alternative*.» Ibid., 104.

kritiseres, og kritikkens støtte, forankring og grunn er subjektet og dets frihet. Makt og subjektet anses å utgjøre hverandres opposisjon, og det i dobbelt forstand: Subjektet og dets frihet er både maktens andre – dens motsetning – og dens motstander. Et slikt «liberalt» perspektiv har vi sett videreført i flere forskjellige retninger. Selve maktmodellen overlever selv når subjektet ikke lenger framstår som en uproblematisk størrelse, når det «virkelige» subjekt er bestemt ved dets objektive interesser, dets autentiske identitet eller dets sanne begjær. Foucaults kritikk er av en annen sort. Den er en kritikk som snarere enn å ta utgangspunkt (eller ende) i subjektet, problematiserer og kritiserer det – undersøker dets heterogene opphav, synliggjør måtene det har blitt og blir dannet og formet på. Heller enn en subjektgrunnet maktkritikk, en (vedvarende) kritisk studie av subjektets grunn.

Friheten som er knyttet til Foucaults kritiske etos er ikke som den liberale politiske filosofiens frihet knyttet til det rommet som lar subjektet utfolde og realisere seg, men til den avstanden som lar prosessene gjennom hvilke vi har blitt og blir det vi er fremstå som litt mindre selvfølgelige, litt mer kontingente og litt mer foranderlige. Denne friheten er betinget av en avstand til oss selv, til måten vi tenker og handler på, til måten vi dannes som subjekter på. Den er betinget av det uendelige arbeidet med å forstå hvordan vi har blitt det vi er.

Litteraturliste

- Aristoteles. *Den nikomakiske etikk*. Oslo: Bokklubben dagens bøker, 1999.
- Butler, Judith. *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*, Routledge classics. New York: Routledge, 2006.
- Deleuze, Gilles. *Foucault*. Frederiksberg: Det lille Forlag, 2004.
- Dews, Peter. «Makt og subjektivitet hos Foucault.» *Agora : journal for metafysisk spekulasjon* 27, nr. 2-3 (2009): 104 - 35.
- Foucault, Michel. «About the beginning of the hermeneutics of the self: two lectures at Dartmouth.» *Political Theory* 21, nr. 2 (1993): 198-227.
- . «Nietzsche, Genealogy, History.» I *The essential Foucault : selections from The essential works of Foucault, 1954-1984*, 350-68. New York: New Press, 2003.
- . «On the genealogy of ethics.» I *The essential Foucault: selections from The essential works of Foucault, 1954-1984*, 102 - 25. New York: New Press, 2003.
- . *Overvåkning og straff: det moderne fengsels historie*. 3. utg. Oslo: Gyldendal, 1999.
- . *Security, territory, population: lectures at the Collège de France, 1977-78*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007.
- . *Seksualitetens historie I. Viljen til viten*. Oslo: Exil, 1995.
- . *Seksualitetens historie II. Bruken av nytelsene*. Oslo: Exil, 2001.
- . «Subjectivity and truth.» I *Ethics: subjectivity and truth*, 87-92, 1997.
- . «Technologies of the self.» I *The essential Foucault: selections from The essential works of Foucault, 1954-1984*, 145 - 69. New York: New Press, 2003.
- . *The birth of biopolitics: lectures at the Collège de France, 1978-1979*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008.

- . «The ethics of the concern of the self as a practice of freedom.» I *The essential Foucault: selections from The essential works of Foucault, 1954-1984*, 25 - 42. New York: New Press, 2003.
- . «The subject and power.» I *The essential Foucault: selections from The essential works of Foucault, 1954-1984*, 123-50. New York: New Press, 2003.
- . «What is Enlightenment?» I *The essential Foucault: selections from The essential works of Foucault, 1954-1984*, 43-57. New York: New Press, 2003.
- Fraser, Nancy. «Foucault om moderne makt: Empiriske innsikter og normative forvirringer.» *Agora: journal for metafysisk spekulasjon* 27, nr. 2-3 (2009): 269 - 89.
- Gordon, Colin, Peter Miller, Graham Burchell og Michel Foucault. *The Foucault effect: studies in governmentality*. London: Harvester/Wheatsheaf, 1991.
- Gutting, Gary. *French philosophy in the twentieth century*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Han, Béatrice. *Foucault's critical project: between the transcendental and the historical, Atopia*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2002.
- Hayek, Friedrich A. von. «Frihetens konstitusjon.» I *Liberalisme: politisk frihet fra John Locke til Amartya Sen*, redigert av Lars Fr H. Svendsen, 231-71. Oslo: Universitetsforlaget, 2009.
- Honderich, Ted. *The Oxford companion to philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Honneth, Axel. *Kritik der Macht: Reflexionsstufen einer kritischen Gesellschaftstheorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1985.
- . *The fragmented world of the social: essays in social and political philosophy*. Albany, N.Y.: State University of New York Press, 1995.
- Lemke, Thomas. *Eine Kritik der politischen Vernunft*. Hamburg: Argument Verlag, 1997.
- Lie, Amund, Dag Harald Claes og Per Kristen Mydske. *Nyliberalisme: ideer og politisk virkelighet*. Oslo: Universitetsforl., 2007.
- Nietzsche, Friedrich. *Moralens genealogi: et stridsskrift*. Oslo: Spartacus, 2010.
- Schultz, Theodore W. *Investment in human capital: the role of education and of research*. New York, NY: The Free Press, 1971.

- Sen, Amartya. «Utvikling som frihet.» I *Liberalisme : politisk frihet fra John Locke til Amartya Sen*, redigert av Lars Fr. H. Svendsen, 511-26. Oslo: Universitetsforlaget, 2009.
- Taylor, Charles. «Foucault on freedom and truth.» I *Foucault: a critical reader*, redigert av David Couzens Hoy. Oxford: Basil Blackwell, 1986.
- . «Hva er galt med negativ frihet?» I *Liberalisme: politisk frihet fra John Locke til Amartya Sen*, redigert av Lars Fr. H. Svendsen, 425-43. Oslo: Universitetsforlaget, 2009.
- Von Mises, Ludwig. *Human action: a treatise on economics*. New Haven: Yale University Press, 1949.

Abstract

Power, freedom and subjectivity are often understood as separate entities. Power on one hand, and freedom and subject on the other, are regarded as mutually delimiting. In the first four chapters of this master thesis I challenge this understanding through a reading of the works of Michel Foucault. I concentrate on *The birth of the prison*, Foucault's lectures on governmentality, liberalism and neoliberalism at the Collège de France in 1978-79, and *The use of pleasure*. Rather than undertaking general and throughout analyses of the four works, I try to sketch the characteristic connections between power, freedom and subjectivity that are made apparent in the different works. The relations between power, freedom and subjectivity appears different in the different analyses, but in general they are characterized – rather than by mutual delimitation – by dependence, mutual conditioning and constitution.

These four chapters lead onto a discussion of a line of critique Foucault persistently has been subject to. To understand power as the limit of the subject's freedom – to understand power and subject/freedom as mutually delimiting entities – enables a critique of power to be founded on the demarcation lines between power and subject and freedom. The subject must be protected from power; the subject must be guaranteed a power-free space of freedom. If Foucault's historical-philosophical investigations make the lines dividing power, freedom and subject appear less unambiguous and clear, this stable ground for power critique also gives way. The question that now becomes urgent is: How is one to exercise a critical analysis of power if the subject no longer appears as the contrast or outside of power? If the subject no longer can function as the outside of power, Foucault must, according to this line of critique, replace it with another entity or principle. Foucault's analysis needs something that is opposed to power, something that power is suppressing, denying or frustrating. Without recourse to something that power opposes, threatens or represses, Foucault's analysis loses both explanatory and critical force.

But perhaps does Foucault's critique work in a different way? The fifth and last chapter tries to explore what Foucault's critique could be if it isn't grounded on an entity or principle regarded as the opposition of power, if it isn't based on the notions of suppression/liberation. Perhaps is the critical edge of Foucault's philosophy

not based on the model of critique his opponents propose; perhaps is it rather the result of the resistance and overturn of this model of critique.

Pensumliste – FILO350

- Foucault, Michel. *Overvåkning og straff: det moderne fengsels historie*. 3. utg. Oslo: Gyldendal, 1999. 272 s.
- . *Security, territory, population: lectures at the Collège de France, 1977-78*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007. 417 s.
- . *Seksualitetens historie I. Viljen til viten*. Oslo: Exil, 1995. 198 s.
- . *Seksualitetens historie II. Bruken av nytelsene*. Oslo: Exil, 2001. Introduksjon og første kapittel. 100 s.
- . *The birth of biopolitics: lectures at the Collège de France, 1978-1979*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008. 346 s.